

Jarosław Szczepański

Raport z badania
Trójkąt ideologiczny

Wydanie 2

Recenzja: prof. dr hab. Wojciech Jakubowski, UW

© Copyright by Jarosław Szczepański, Warszawa 2017

Wydanie 2, poprawione i uzupełnione.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autora.

ISBN: 978-83-950685-1-5

Wydawca: Fundacja Instytut Nauki o Polityce

Projekt okładki: Zakład Graficzny UW

Druk i oprawa: Fabryka Druku

Odwiedź:

Instytut Nauki o Polityce - www.inop.edu.pl

Trójkąt Ideologiczny: www.trojkatideologiczny.pl

Polish Journal of Political Science: www.pjps.pl

Spis treści

Wstęp	6
Dane podstawowe.....	7
Metodologia	19
Ideologie	21
Sposób przeprowadzenia badania.....	28
Cele i zastrzeżenia	30
Uzyskane dane	30
Generalne	30
Szczegółowe.....	40
KORWiN.....	40
Nowoczesna	43
Platforma Obywatelska	45
Polskie Stronnictwo Ludowe	48
Prawo i Sprawiedliwość	49
Razem	52
SLD/Zjednoczona Lewica	55
Bezpartyjni	58
Pozostałe dane.....	59
Badanie a wyniki CBOS	60
Uwagi końcowe	64
Wykorzystane opracowania	68

Wstęp

Pierwsze wydanie raportu z badania Trójkąt ideologiczny zostało przedstawione jako efekt badań własnych prowadzonych przy wykorzystaniu metodologii i perspektywy teoretycznej proponowanej przez autora w jego pracy doktorskiej. Popularność ankiety (liczba odpowiedzi) oraz zainteresowanie jakim cieszył się raport stały się powodem dla wydania drugiego, które uzupełnione o analizę porównawczą wyników okresowych badań prowadzonych przez CBOS ma wyższą wartość użytkową. Ponadto dane prezentowane w drugim wydaniu zostały zweryfikowane oraz uzupełnione o nowe wykresy tłumaczące charakter polskiego spektrum politycznego.

Oddawany w ręce czytelników *Raport z badania Trójkąt ideologiczny* w formie przyjętej dla wydania drugiego traktowany być może jako podsumowanie badań pilotażowych prowadzonych po wyborach parlamentarnych 2015 roku. Ustalenia w nim zaprezentowane są podstawą do formułowania wniosków do aplikacji o przeprowadzenie badań wstępnych i w dłuższej perspektywie pełnej analizy polskiego spektrum politycznego. Użyteczność tego typu analiz będzie miała wymiar zarówno czysto naukowy (badania podstawowe), jak i potencjał do rozwoju w kierunku badań stosowanych. Ostatnie mogą być użyteczne dla partii politycznych.

Dane podstawowe

Badanie zostało przeprowadzone w dniach 5–18.10.2015 roku. Ankieta udostępniona została na stronie internetowej www.trojkatideologiczny.pl¹. Internauci wypełnili 4507 ankiet, do analizy wykorzystanych zostało 4185 – odrzucone zostały ankiety złożone przez osoby deklarujące wiek poniżej 18 lat. Ankietowanym przedstawionych zostało 20 pytań, których celem było określenie ideologii, pod której wpływem dokonują rozumowych rozstrzygnięć problemów społecznych (istotnych politycznie). Innymi słowy zdiagnozowanie schematu myślenia politycznego reprezentowanego przez ankietowanych. Badanie swoim celem i metodologią nie wykraczało poza ramy nauki o polityce, w szczególności nie postulowano jakichkolwiek rozstrzygnięć istotnych z punktu widzenia socjologii czy psychologii.

Badanie zostało przeprowadzone bez zewnętrznego źródła finansowania, wszyscy uczestnicy – sędziowie kompetentni, wsparcie informatyczne, beta-testerzy ankiety i sam autor projektu brali w nim udział nieodpłatnie. Wszelkie koszty stworzenia ankiety oraz jej utrzymania na serwerze zostały pokryte ze środków prywatnych. Szczególne podziękowania należą się w tym miejscu (w kolejności alfabetycznej) Przemysławowi Biskupowi, Kamilowi Jastrzębskiemu, Maciejowi Sadowskiemu oraz Łukaszowi Zamęckiemu.

Pytania

Zadane pytania:

1. Wybierz najbardziej odpowiadający Ci sposób rozwiązania kwestii związków małżeńskich:
 - a. Związki małżeńskie powinny pozostać kwestią prywatną każdej osoby, tym samym państwo nie powinno w ogóle regulować kwestii ich zawierania; Fakt zawarcia małżeństwa

¹Ankieta jest wciąż dostępna pod ww. adresem oraz www.trojkat.inop.edu.pl. Autorem rozwiązań technicznych i strony internetowej jest Kamil Jastrzębski.

nie powinien wpływać na sytuację prawną jednostek (np. ustrój majątkowy, kwestie podatkowe).

- b. Związek małżeński rozumiany, jako związek kobiety i mężczyzny może być uznawany przez państwo (w sytuacji idealnej małżeństwo powinno być zawierane wg prawa wyznaniowego i następnie uznawane przez państwo). Z racji swojej szczególnej roli jaką odgrywa w społeczeństwie instytucja małżeńska zasługuje na ochronę prawną.
- c. Związki małżeńskie sankcjonowane przez państwo powinny być na równi dostępne dla par jedno- i dwupłciowych (tym samym państwo będzie kształtować sytuację prawną osób znajdujących się w małżeństwie np. poprzez wprowadzenie ustroju małżeńskiego majątkowego, sposobu rozliczania podatków).

2. Wybierz najbardziej odpowiadający Ci sposób i uzasadnienie rozwiązania kwestii ochrony zdrowia:

- a. Każda osoba jest za siebie odpowiedzialna i powinna decydować indywidualnie o sposobie zabezpieczenia środków na leczenie choroby (bez względu na to, czy będą one pochodzić z własnych oszczędności, czy zostaną przekazane jako darowizna).
- b. Organizacje społeczne (w tym związki wyznaniowe) powinny aktywnie działać na rzecz pozyskiwania środków oraz poszukiwania jednostek potrzebujących pomocy, gdyż każdy bez względu na jego pozycję jest człowiekiem i zasługuje na opiekę zdrowotną. Państwo powinno promować takie postawy.
- c. Nie każdy jest w stanie o siebie zadbać, więc i kwestia opieki zdrowotnej powinna zostać rozwiązana na szczeblu państwowym. Państwo powinno zorganizować system ochrony zdrowotnej zasilany daninami publicznymi.

3. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu obecności obcego kapitału na rynku krajowym:
- Wszystkie przedsiębiorstwa powinny mieć swobodę w konkuroowaniu na naszym rynku. Nie znaczy to jednak, że państwo ma wprowadzać przepisy antydyskryminacyjne.
 - Nie wszystkie przedsiębiorstwa powinny mieć równy dostęp do naszego rynku. Państwo powinno dbać o interesy jego mieszkańców w tym i przedsiębiorców krajowych.
 - Wszystkie przedsiębiorstwa powinny być traktowane w sposób równy bez względu na pochodzenie ich właścicieli (ew. kapitału), dlatego państwo powinno wprowadzić przepisy antydyskryminacyjne, np. zakaz wskazywania przez producentów, że dany produkt pochodzi z naszego kraju.
4. Wybierz najbardziej odpowiadający Ci sposób zorganizowania rent i emerytur:
- Każdy człowiek jest kowalem własnego losu. Zabezpieczenie na starość powinno pochodzić z własnych odłożonych oszczędności lub tych zainwestowanych w prywatne i dobrowolne ubezpieczenie emerytalne.
 - Człowiek powinien żyć we wspólnocie, która w razie problemów będzie go wspierać. Każdy powinien odpowiadać, za swoje działania jednak rodzina, organizacje społeczne (w tym związki wyznaniowe) powinny działać aktywnie na rzecz zabezpieczenia środków finansowych dla seniorów. Państwo nie powinno być zaangażowane, gdyż nie jest blisko ludzi i nie rozwiązuje potrzeb indywidualnych.
 - Nie każdy jest w stanie odłożyć wystarczającą ilość pieniędzy lub nie jest na tyle przewidujący by zapewnić środki na starość. Państwo powinno zapewnić system rent i emerytur ze składek lub rent obywatelskich.

5. Wybierz najbardziej odpowiadający Ci sposób organizacji edukacji szkolnej:
- Edukacja dzieci jest osobistą sprawą ich rodziców lub opiekunów (np. decydują w jakim wieku: 6,7,8 itd. lat posłać dziecko do szkoły; gdzie ma się uczyć). Państwo nie powinno w ogóle ingerować w sposób nauczania.
 - Edukacja jest procesem wpajania prawidłowych postaw. Organizacje społeczne (w tym związki wyznaniowe) powinny organizować edukację, pod warunkiem nadzoru państwowego – tak by zapewnić dzieciom dostęp do właściwych treści.
 - Edukacja powinna zostać zorganizowana przez państwo, gdyż jedynie ten sposób pozwoli zabezpieczyć pełny i równy dostęp do niej przez wszystkie dzieci.
6. Wybierz najbardziej odpowiadający Ci sposób opodatkowania obywateli:
- System podatkowy powinien w identyczny sposób obciążać każdą jednostkę. Można to osiągnąć przez podatek liniowy lub pogłówny. Podatki służą utrzymaniu policji, wojska, a nie redystrybucji.
 - System podatkowy powinien obciążać ludzi w sposób właściwy dla ich pozycji społecznej. Należy wprowadzić różne stawki podatkowe dla profesorów, żołnierzy, pielęgniarek czy księży. Podatki mają służyć wzmocnieniu państwa.
 - System podatkowy powinien opierać się na progresywnym podatku dochodowym. Kto więcej zarabia, powinien płacić wyższą stawkę podatku. Podatki mają służyć redystrybucji i zmniejszaniu różnic w zamożności.
7. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązywania kwestii kształtowania relacji między pracodawcami i pracownikami:
- Każda umowa między pracodawcą i pracownikiem powinna być zawierana w sposób całkowicie swobodny. Nie powinny istnieć regulacje poza umową między stronami.

- b. Należy powołać korporacje – związki pracowników i pracodawców – które będą ustalały zasady podejmowania pracy w danej branży, np. korporacja górników będzie zrzeszała zarządzających kopalniami i górników, którzy wspólnie będą decydować o warunkach zatrudnienia w kopalniach; korporacja adwokatów pracę w kancelariach adwokackich; korporacja fryzjerów w salonach fryzjerskich.
 - c. Należy wprowadzić jednolity kodeks pracy regulujący sytuację prawną pomiędzy pracodawcami i pracownikami.
8. Wybierz sposób rozwiązania problemu przedsiębiorstw państwowych:
- a. Państwo nie powinno posiadać przedsiębiorstw, gdyż perspektywa pokrywania strat przedsiębiorstwa z podatków powoduje ich nieefektywne zarządzanie. Może to również prowadzić do zjawiska ukrytego bezrobocia.
 - b. Państwo co do zasady nie powinno posiadać przedsiębiorstw, gdyż powoduje to koncentrację środków produkcji w rękach osób zarządzających, które zrobią wszystko, by na swoich stanowiskach się utrzymać. Może jednak kontrolować przedsiębiorstwa strategiczne dla kraju (kwestia bezpieczeństwa).
 - c. Państwo powinno posiadać przedsiębiorstwa, gdyż w ten sposób zapobiega kumulacji kapitału w rękach prywatnych oraz zabezpiecza przed wyzyskiem pracowników. Tylko przedsiębiorstwa państwowe są gotowe w pełni respektować prawa pracownika.
9. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu płacy minimalnej:
- a. Płaca minimalna nie powinna być wprowadzana. Jest ona indywidualną kwestią ustalaną pomiędzy stronami umowy.

- b. Za każdą przeciętnie umiejętnie i sumiennie wykonaną pracę należy się wynagrodzenie zaspokajające potrzeby pracownika i przeciętnie liczebnej jego rodziny.
- c. Płaca minimalna powinna być ustanawiana na takim poziomie aby redukować rozbieżności między najwyżej a naj-niżej zarabiającymi.

10. Wybierz najbliższy Ci sposób postrzegania wpływu działań ludzi na gospodarke:

- a. Ludzie nie są w stanie objąć swoim umysłem złożoności procesów gospodarczych. Najlepszym regulatorem jest wolny rynek działający na zasadzie „niewidzialnej ręki”, dzięki której każdy człowiek – choć często nieświadomie – ma wpływ na procesy gospodarcze.
- b. Ludzie w ograniczony sposób mogą wpływać na procesy gospodarcze. Państwo powinno tworzyć ramy dla organizacji społecznych i korporacji zawodowych, które pozostają bliżej ludzi niż instytucje polityczne i przez to mogą skuteczniej reagować na niekorzystne wydarzenia gospodarcze.
- c. Ludzie są w stanie zaplanować i wpływać na bieżące procesy gospodarcze. Interwencja dokonywana za pośrednictwem państwa zapewnia zrównoważony wzrost. W innym wypadku pojawić się mogą kryzysy, które doprowadzą do bankructw.

11. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu organizacji uczelni wyższych:

- a. Uczelnie powinny być zorganizowane jako instytucje prywatne, a ich utrzymanie powinno być pokrywane z czesnego oraz przychodów własnych, darowizn. O wysokości opłat za studia oraz zwolnienia z nich powinien decydować właściciel bądź organ przez niego powołany.
- b. Uczelnie powinna być zorganizowane jako korporacje uczonych i studentów, a ich utrzymanie powinno być po-

krywane z czesnego, dochodów własnych, darowizn. O wysokości opłat za studia oraz zwolnienia powinni decydować wspólnie członkowie korporacji.

- c. Uczelnie wyższe powinny być państwowe. Utrzymanie uczelni wyższych jest jednym z istotnych elementów działalności państwa. Edukacja na nich pokrywana z podatków, tak by pozwolić na równy dostęp wszystkich obywateli do wykształcenia wyższego.

12. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu eutanazji na życzenie w pełni świadomej osoby:

- a. Każdy człowiek podejmuje decyzje o swojej osobie autonomicznie i dlatego państwo nie powinno zabraniać ani na-klaniać do eutanazji. Państwo nie powinno refundować zabiegu.
- b. Każdy człowiek posiada przyrodzoną godność ludzką, której uwłacza eutanazja – dlatego powinna ona być zakazana.
- c. Każdy człowiek powinien mieć możliwość skrócenia swoje-go cierpienia i dlatego eutanazja na życzenie powinna być dozwolona. Państwo powinno refundować zabieg tak, by zapewnić jego równą dostępność.

13. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania kwestii organizacji państwa:

- a. Państwo powinno pozostać możliwie daleko od obywatela, by nie ograniczać swobody jego działania. Działania publiczne powinny być nakierowane na zapewnienie bezpieczeństwa na wypadek wojny oraz tworzenia jedynie ogólnych ram organizacji społeczeństwa.
- b. Państwo posiada również wymiar pozamaterialny, powinno stać na straży wartości moralnych i podejmować działania prowadzące do realizacji założeń solidaryzmu społecznego realizowanego przez instytucje niepaństwowe.

- c. Państwo powinno zapewniać możliwość rozwoju osobiste-go poszczególnych obywateli, zapewniać ochronę socjalną (zdrowia, emerytury) oraz dbać o zrównoważony rozwój społeczny.
14. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu aborcji do 12 tygodni od zajścia w ciążę:
- a. Każda kobieta powinna móc dokonać aborcji, ponieważ ja-ko jednostka sama decyduje o swoim ciele. Państwo nie powinno wprowadzać zakazów w sferę życia prywatnego. Państwo nie powinno refundować zabiegu.
 - b. Każda kobieta powinna utrzymać ciążę. Dziecko jest człowiekiem od poczęcia do śmierci i tym samym aborcja oznaczałaby zabójstwo. Aborcja powinna być zakazana.
 - c. Każda kobieta powinna mieć prawo do dokonania aborcji, ponieważ nie można zmuszać jej do wychowywania dziecka, na które jej nie stać lub które byłoby kłopotem ze względu na jej wiek lub status społeczny. Dlatego państwo powinno refundować zabieg.
15. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu manifestacji swojej orientacji przez osoby LGBT (z ang. LGBT oznacza: lesbij-ki, geje, biseksualni, transseksualni):
- a. Każdy człowiek jest autonomiczny w swoim działaniu i manifestowaniu swojej orientacji tak długo, jak nie powoduje naruszenia autonomii i wolności drugiego człowieka. Państwo nie powinno ingerować i ograniczać wolności po-przez zakazywanie prawa do manifestacji, nie powinno za-razem organizować działań pomocowych na rzecz LGBT.
 - b. Każdy człowiek posiada określoną orientację seksualną, jednak jej manifestowanie w przestrzeni publicznej powodować może straty moralne lub prowadzić do zgorzenia. Demonstracje LGBT nie powinny się odbywać.

- c. Każdy człowiek bez względu na płeć powinien mieć wolność do manifestowania swojej orientacji płciowej. Nie wszystkie orientacje seksualne są jednak równie reprezentowane w społeczeństwie, dlatego państwo powinno podjąć działania pomocowe na rzecz LGBT.
16. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu legalizacji marihuany:
- a. Marihuana powinna być leganie dostępna, gdyż państwo nie powinno decydować za poszczególnych ludzi co mogą, a czego nie mogą zażywać.
 - b. Marihuana nie powinna być zalegalizowana, gdyż narkotyki prowadzą do patologii, a państwo powinno stać na straży porządku społecznego.
 - c. Marihuana powinna zostać zalegalizowana, gdyż może przynieść niektórym ulgę w cierpieniu lub pozwolić na re-laks po pracy.
17. Wybierz najbliższy Ci sposób rozumienia źródła władzy instytucji państwa:
- a. Władza instytucji państwa pochodzi od poszczególnych jednostek zrzekających się na jej rzecz części swoich uprawnień.
 - b. Władza instytucji państwa ma źródło w autorytecie, jaki za nimi stoi.
 - c. Władza instytucji państwa pochodzi od ogółu obywateli będącego suwerenem.
18. Wybierz najbliższy Ci sposób rozwiązania problemu nierówności:
- a. Nierówności poszczególnych jednostek na starcie są stanem naturalnym (np. niepełnosprawność, pochodzenie społeczne), jednak każdy człowiek jest równy wobec prawa. Państwo nie powinno walczyć z tym naturalnym stanem, gdyż odbywać się to będzie kosztem części obywateli.

- b. Nierówność poszczególnych jednostek na starcie jest faktem (np. niepełnosprawność, pochodzenie społeczne), jednak każdy człowiek posiada taką samą przyrodzoną godność. Dlatego państwo powinno zachęcać każdego do poszukiwania najlepszego sposobu przysłużenia się społeczeństwu.
- c. Nierówności jednostek na starcie wynikają zazwyczaj z przyczyn niezawinionych i niezależnych od nas (np. niepełnosprawność, pochodzenie społeczne), jednak każdy człowiek jest faktycznie równy innym. Dlatego państwo powinno dążyć do zmniejszania nierówności społecznych.

19. Wybierz najbliższy Ci sposób myślenia o człowieku:

- a. Człowiek dąży do zwiększenia swojego stanu posiadania dóbr materialnych i niematerialnych (np. wiedzy). To co definiuje człowieka, to jego indywidualny i niepowtarzalny charakter, dlatego społeczeństwo składa się z różnorodnych jednostek.
- b. Człowiek dążyć powinien do zmniejszenia zła w otaczającym go świecie. To co definiuje człowieka, to system zasad moralnych, który pozwala odróżnić go od zwierząt. Ład społeczny pozwala trwać społeczeństwom przez pokolenia.
- c. Człowiek dąży do redukcji cierpienia i maksymalizacji przyjemności. To co definiuje człowieka jako członka społeczeństwa, to pochodzenie społeczne – przynależność do zbiorowości, którą reprezentuje.

20. Wybierz najbliższy Ci sposób wymierzenia kary za zabójstwo umyślne, gdy przestępca został złapany na gorącym uczynku:

- a. Kara śmierci, gdyż rachunek ekonomiczny wskazuje nieopłacalność utrzymywania więźnia do końca życia. Co więcej, rodzina zmarłego nie może utrzymywać z własnych podatków więźnia.
- b. Kara śmierci, gdyż jest to jedyna kara odpowiadająca skali zbrodni. Co więcej wykonanie wyroku śmierci będzie miało walor odstrasżający i edukujący.

- c. Dożywocie, gdyż resocjalizacja jest możliwa i potrzebna. Co więcej zresocjalizowany więzień może przysłużyć się społeczeństwu.

Metryczka

Każdy zapisany rekord zawierał informacje pobierane z metryczki. Ankietowani poproszeni zostali o następujące dane:

- Wiek
 - <18
 - 19-24
 - 25-34
 - 35-44
 - 45-54
 - 55-64
 - 65+
- Płeć
 - Kobieta
 - Mężczyzna
- Miejsce zamieszkania
 - Wieś
 - Miasto do 50 000 mieszkańców
 - Miasto od 50 000 do 100 000 mieszkańców
 - Miasto od 100 000 do 500 000 mieszkańców
 - Miasto powyżej 500 000 mieszkańców
- Wykształcenie
 - Uczeń
 - Podstawowe
 - Średnie
 - Student
 - Wyższe(I i II stopnia, jednolite magisterskie)
 - Wyższe (stopień akademicki)

- Zainteresowanie polityką
 - W ogóle się nie interesuję
 - Raczej się nie interesuję
 - Raczej się interesuję
 - Bardzo się interesuję
- Zatrudnienie
 - Sektor prywatny
 - Sektor publiczny
 - Własna działalność gospodarcza
 - Rencista/emeryt
 - Nie pracuję
- Zarobki miesięczne
 - Do 1499 zł netto
 - 1500 do 2499 zł netto
 - 2500 do 3499 zł netto
 - 3500 do 4999 zł netto
 - 5000 do 9999 zł netto
 - 10 000 do 19 999 zł netto
 - Powyżej 20 000+ zł netto
- Która partia jest Pani/Panu najbliższa?
 - KORWiN
 - Nowoczesna
 - PiS
 - PO
 - PSL
 - Raze
m
 - SLD/ZL
 - Żadna z powyższych

Poza powyższymi danymi, rekord zapisywał również datę złożenia ankiety. Nie były pobierane jakiegokolwiek dane pozwalające zidentyfikować ankietowanego, w szczególności nie był zapisywany nr IP urządzenia, na którym wykonywana była ankieta. Dodatkowo umożliwiono zainteresowanym wy-

pełnienie ankiety bez podawania danych z metryczki – w takim wypadku dane nie były zapisywane w bazie.

Metodologia

Ankieta została przeprowadzona jako próba praktycznego wdrożenia założeń teoretycznych przedstawionych w rozprawie doktorskiej *Typologia doktryn polityczno-prawnych*², takich jak:

- ideologie należy traktować jako weberowskie typy idealne, w które wpisana jest spójna aksjologia i antropologia;
- poszczególne doktryny, programy polityczne oraz sposoby rozumowego rozwiązywania problemów politycznych są odzwierciedleniem powyższych;
- dokonywaniu rozstrzygnięć nie musi towarzyszyć świadome odwoływanie się do którejkolwiek z ideologii, jednak możliwe jest wskazanie, który sposób politycznego myślenia reprezentuje decydent;
- dla prawidłowego zdiagnozowania sposobu politycznego myślenia i tym samym ideologii, pod której wpływem jest decydent należy po-znać motywacje jego działań;
- nie jest możliwe zdiagnozowanie czy dane rozwiązanie problemu jest dyktowane daną ideologią tylko na podstawie efektu³;

² Jarosław Szczepański, *Typologia doktryn polityczno-prawnych*, praca doktorska przygotowana pod opieką naukową prof. dr hab. Huberta Izdebskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. W razie potrzeby zapoznania się ze szczegółami podstaw teoretycznych oraz pełnym wykazem bibliograficznym odsyłamy do tej pracy. Ze względu na założone ramy objętości raportu, nie zostaną one w nim zamieszczone. W opisie metodologii wykorzystane zostały fragmenty ww. rozprawy doktorskiej.

³ Dla przykładu zgoda na legalizację miękkich narkotyków nie musi oznaczać, że decyzja ta jest dyktowana logiką właściwą liberalom. Powody takiego działania mogą być bowiem zarówno właściwe antropologii i aksjologii liberalnej, jak i socjalistycznej.

Rozróżnienie, choć nieużyteczne dla badania polityki jest bardzo użyteczne

- model lewica-centrum-prawica jest nieużyteczny metodologicznie, co związane jest z subiektywnością tego typu rozróżnień⁴;
- modele dwuosiove wzorujące się na Karcie Nolana są nieużyteczne metodologicznie, gdyż przyjmują jeden z wyników za normę⁵;
- w najwyższym stopniu zintersubiektyzowany jest pogląd o istnieniu trzech wielkich ideologii: liberalizmu, konserwatyizmu i socjalizmu;
- możliwe jest stworzenie spójnych wewnętrznie wizji antropologicznych i aksjologii dla trzech podstawowych typów idealnych.

Powyższe założenia pozwoliły skonstruować model teoretyczny spektrum politycznego, który zawierał w sobie trzy typy idealne tj. ideologie liberalną, konserwatywną i socjalistyczną oraz trzy ideologie czerpiące swoje podstawy antropologiczne i aksjologiczne z dwóch typów idealnych tj. socjalny liberalizm, konserwatywny liberalizm oraz socjalny konserwatyzm. Wymóg spójności założeń wypływających z wizji człowieka oraz ładu politycznego przekreślał możliwość istnienia ideologii odwołującej się do wszystkich trzech typów idealnych, gdyż powodować to musiałoby wprowadzenie nieeliminowanych aporii.

Na potrzeby przeprowadzonego badania przyjęto, że polityka jest sferą życia społecznego, która odnosi się do organizacji struktur władzy, strategii ich działania i realizacji tychże oraz relacji pomiędzy nimi a jednostkami tej

⁴ Rozróżnienie, choć nieużyteczne dla badania polityki jest bardzo użyteczne dla prowadzenia walki politycznej w szczególności przedstawiania pozycji własnej lub przeciwnika politycznego.

⁵ Karta Nolana została stworzona przez David Nolan – libertarianina, który za punkt wyjścia przyjął pełną wolność osobistą i gospodarczą. Dokonanie diagnozy wymagało określenie poziomu akceptowanego przez ankietowanego ich poziomu. Tym samym pozwalała ona jedynie określić stopień oddalenia od propozycji postulowanych przez amerykańskie środowisko libetariańskie. Próby przeniesienia badania na grunt europejski napotykały na dodatkową trudność w postaci niezgodności amerykańskiego i europejskiego nazewnictwa np. co do tego czym jest liberalizm.

władzy podległymi, relacji pomiędzy różnymi strukturami władzy oraz relacjami pomiędzy strukturami władzy a jednostkami podległym innym strukturom władzy. Powyższa definicja operacyjna syntetyzuje polski dorobek intelektualny łączący politykę przede wszystkim z walką o władzę z trójelementowym ujęciem (ang. *polity*, *policy*, *politics*) właściwym myśli anglosaskiej. Sama władza (polityczna) rozumiana jest natomiast nie tylko jako możliwość kształtowania istotnych elementów życia, ale również możliwość realizacji określonej wizji ładu politycznego – wynikającego wprost z jednej antropologii i spójnej z niej aksjologii. Tym samym poza wymiar polityki wykluczone zostały wszystkie działania właściwe innym przejawom życia społecznego, które pozostają w polu badawczym dyscyplin jak nauka o zarządzaniu (w tym marketing), socjologia, psychologia. Ideologia (polityczna) rozumiana jest natomiast jako relatywnie⁶ spójny zestaw faktów empirycznych, przekonań normatywnych i myśli, skupiających się na problemie natury ludzkiej, procesów historycznych oraz rozwiązań socjopolitycznych, w tym w zakresie prawa. Jest ona wytworem myśli kolektywnej oraz powinna być traktowana, jako „typ idealny”. Definicja ta jest, podobnie jak w przypadku polityki, próbą syntetyzacji dotychczasowego dorobku nauki polskiej.

Ideologie

Liberalizm⁷ jest w kategoriach aksjologicznych ideologią wolności i autonomii, a w antropologii indywidualistyczną. Te podstawowe założenia przekładają się na sposób formułowania wskazań co do pożądanego ładu

⁶ Termin nieostry został zastosowany ze względu na potrzebę wyodrębnienia ideologii synkretycznych, których wizje antropologiczne i aksjologie nie są wewnętrznie spójne w stopniu najwyższym.

⁷ Założenia teoretyczne odrzucają jako nazwę dla ideologii wolnościowo-indywidualistyczno-racjonalistycznej libertarianizm. Pamiętać należy jednak przy tym, że doktryna libetariańska w wyższym stopniu realizować będzie ideał liberalizmu niż np. doktryna F.A. Hayeka. Doktryna Ayn Rand, czy wreszcie indywidualistyczny anarchokapitalizm w wyższym stopniu, niż doktryna libetariańska. Wykorzystany model jest zupełny tj. zawiera w sobie wszelkie dotychczasowe doktryny porządkując je względem trzech typów idealnych, dlatego istotne jest pozostawienie w pamięci definicji operacyjnych.

politycznego i prawnego⁸. W zakresie pierwszego, liberalizm będzie wskazywał na potrzebę nieingerencji w autonomię jednostki. Zasady tworzenia systemu politycznego zawrzeć można we wskazaniach wywiedzionych z teorii ładu spontanicznego oraz niewidzialnej ręki. Jest to naturalną konsekwencją przyjęcia tezy o braku możliwości zgromadzenia wystarczającej wiedzy przez jednostkę czy nawet grupę, by rozumowo rozstrzygnąć o organizacji społeczeństwa. Ludzkość jako całość posiada nieporównywalnie większe kompetencje i wiedzę, a niewidzialna ręka doprowadzi do wyłonienia rozwiązań najkorzystniejszych w sytuacji, gdy jednostki będą mogły nieskrępowanie podejmować racjonalne (co nie znaczy, że optymalne w ich położeniu) decyzje.

Istotną kwestią pozostaje pozorny paradoks elitaryzmu liberalizmu. Z jednej strony związany jest on z błędnym (w ocenie autora) wpleceniem do katalogu aksjomatów tej ideologii postulatu równości. Z drugiej zaś z intuicyjnym przyjmowaniem perspektywy konserwatywnej w postrzeganiu charakteru elit⁹. Liberalizm i jego perspektywa antropologiczna ma wpisana w siebie nieuchronność wyłonienia się elity. Szczególna pozycja niektórych jednostek wynikać będzie jednak nie z ich autorytetu czy urodzenia¹⁰, ale ich wiedzy, zdolności, pożądaných w danym społeczeństwie cech. Tak wyłoniona elita będzie nieustannie musiała udowadniać swoją pozycję i będzie zagrożona przez inne jednostki aspirujące do przejęcia jej pozycji.

Liberalizm w swojej idealnej postaci jest bezprzymiotnikowy. Oznacza to, że nie jest ani gospodarczy, ani światopoglądowy. Jest bowiem *ex definitione* prowolnościowy i antyregulacyjny w każdym obszarze życia społecznego.

⁸ Wspólny przedmiot (w znaczeniu materialnym) nauk społecznych i prawnych – tj. przejawy życia społecznego – pozwala na rozszerzenie twierdzenia na obszar ekonomii. Rozważania natury ekonomicznej leżą jednak poza obszarem badań zakreślonych w tej pracy oraz kompetencjami autora. Warto jednak podkreślić ich bliski związek.

⁹ Teoretycy elitaryzmu klasycznego to: Gaetano Mosca i Robert Michels, elit władzy: Charles Wright Mills i Floyd Hunter, natomiast elitaryzmu reżimowego Clarence Stone i Gerry Stoker.

¹⁰ Odrzucana jest koncepcja władzy charyzmatycznej i tradycyjnej w ujęciu weberowskim.

Socjalizm¹¹ jest natomiast związany z postulatem równości oraz z kolektywizmem. Ma to silny wpływ na sposób konstruowania postulatów co do polityki i prawa. Socjalizm w odróżnieniu od liberalizmu i konserwatyizmu jest ideologią egalitarną. Wpisanie do katalogu wartości równości powoduje, że elitaryzm staje się obcy temu typowi idealnemu. Jest to również ideologia optymizmu antropologicznego, materializmu (brak miejsca na transcendencje) oraz wiary w możliwość zaplanowania najlepszego dla danego ludzkości ładu politycznego (czy szerzej społecznego).

Konserwatyzm związany jest natomiast z solidaryzmem, harmonią oraz poszanowaniem tradycji. Ideologia ta przyjmuje, że ludzie są różni z samej swojej natury (tym samym odrzuca postulat równości¹²), a co za tym następuje powinni w różny sposób (wynikający właśnie z ich konstytucji) uczestniczyć w życiu wspólnoty (co równoznaczne jest z odrzuceniem postulatu wolności¹³). Ta trzecia z ideologii zawiera w sobie wątki elitarystyczne. Jak zostało wskazane przy okazji analizy liberalizmu, uzasadnienie wyjątkowego statusu niektórych jednostek jest związane z przypisywaniem im pewnych charyzmatów lub związane jest z tradycją. Ta ostatnia może wspierać teorię o dziedziczności pozycji społecznej lub jej przydziale ze względu na płeć, wiek, czy profesję.

¹¹ Podobnie jak w przypadku liberalizmu poszczególne doktryny socjalistyczne w większym lub mniejszym stopniu realizują postulaty wynikające z typu idealnego. W tym sensie należy mówić każdorazowo o różnych socjalizmach.

¹² Obiektywna równość musi zakładać, że ludzie w swojej istocie są jednakowi. Warunki zewnętrzne są przyczyną różnic, a rolą instytucji społecznych jest korekta zmierzająca do przywrócenia stanu pierwotnej równości. Myśl konserwatywna przyjmuje natomiast, że ludzie mają różne predyspozycje i nie należy tego stanu korygować, gdyż jest on naturalny – zgodny z wyższym porządkiem. Ludzie powinni natomiast mieć przydzielone role społeczne w taki sposób by jak najlepiej przysłużyć się wspólnocie (zgodnie z ideami wpływającymi z myśli organicystycznej).

¹³ Uświęcona tradycją harmonia zakłada, że każdy członek wspólnoty powinien poddać się roli jaka została mu przeznaczona, ze względu na jego urodzenia, talenty czy nabyte umiejętności. Ludzie nie są wobec tego wolni, gdyż wiąże ich wypływająca z wyższego porządku koncepcja organizacji społeczeństwa. Co więcej tylko poddanie się formie, jaka zostaje narzucona poszczególne jednostki mogą w najlepszy sposób przyczynić się wspólnocie i w razie pomocy nieść pomoc bliźnim.

Powyższa krótka charakterystyka i analiza poszczególnych ideologii „czystych” wymaga pewnych uwag końcowych. Po pierwsze obecne w niej uogólnienia oraz (co może zostać wskazane jako uchybienie) brak głębszego wejrzenia w ich strukturę są pochodną statusu ontycznego, jaki został im przypisany. Były idealne muszą bowiem być z jednej strony koherentne z drugiej zaś wystarczająco elastyczne, by można podciągnąć pod nie całą klasę bytów realnych. Po drugie wyróżnienie ideologii jest pierwszym etapem na drodze do skonstruowania nowego modelu spektrum. Właściwymi elementami rozstawianymi na skali są natomiast doktryny, lub programy polityczne. Podkreślić należy, że relacje zachodzące pomiędzy poszczególnymi typami idealnymi to sprzeczność, a nie przeciwieństwo. Przeciwieństwem dla poszczególnych ideologii „czystych” są synkretyczne wizje czerpiące z dorobku dwóch pozostałych.

Mając ten wywód w pamięci, przyjrzyjmy się przykładowi *ideologii synkretycznej* odwołującej się zarazem do aksjologii liberalnej (wolność), jak i socjalistycznej (równość). Taki typ idealny może zostać określony jako **socjalny liberalizm**. Jeżeli, jak zostało wykazane przez Alexisa de Tocquevilla, wolność i równość wzajemnie się wykluczają, bez popadnięcia w wewnętrzną sprzeczność, nie sposób przyjąć wprost założeń wpływających z jednej strony z liberalizmu, z drugiej z socjalizmu. Próby takie są jednak podejmowane, a tradycyjnie nazywane lewicowymi, doktryny wolnościowo-równościowe są desygnatami analizowanego typu idealnego. Sposobem na eliminację braku spójności jest dokonanie reinterpretacji założeń bazowych oraz redefinicja pojęć podstawowych. Dla zobrazowania mechanizmu wskazać można na wykorzystanie koncepcji wolności pozytywnej dla osiągnięcia celu, jakim jest koherencja ideologii synkretycznej.

O ile nie można pogodzić równości z wolnością w ujęciu negatywnym, o tyle możliwe staje się mariaż tej pierwszej z wolnością pozytywną. Prawo do samorealizacji, otrzymania odpowiednich zasobów do czynienia tego, czego się pragnie, nie pozostaje w sprzeczności z ideą równości, a co więcej zdaje się być zgodne z wizją antropologiczną rysowaną przez socjalizm. Tym

samym redefinicja jednego z pojęć podstawowych pozwala na zespojenie dwóch różnych typów idealnych w jeden synkretyczny.

Antropologia kryjąca się za socjalnym liberalizmem będzie wskazywała na dwoistą naturę człowieka. Z jednej strony wszyscy są równi, z drugiej zaś wolni, by żyć tak jak uznają za stosowne. Pogląd na zewnętrzne pochodzenie zła (oraz w tym przypadku ograniczeń) harmonijnie współgra z postulatem wolności pozytywnej i jej wdrażania, poprzez silną ingerencję norm prawa pozytywnego w sposób funkcjonowania społeczeństwa.

Na styku liberalizmu i konserwatyzmu znajduje się miejsce narodzin ideologii **konserwatyzmu liberalnego**. Podstawą funkcjonowania tej ideologii jest z jednej strony antropologia i aksjologia wolnościowo-indywidualistyczna, z drugiej solidarnościowo-harmonijna (poszanowanie tradycji). Podobnie jak doktryny socjalno-liberalne konserwatywno-liberalne zajmują istotne miejsce we współczesnym świecie¹⁴.

Cechą charakterystyczną tych doktryn jest czerpanie z różnych uzasadnień dla sądów orzekanych w różnych dziedzinach życia społecznego. W przypadku modelowym retoryka konserwatywna będzie właściwa dla stawiania sądów wartościujących na temat życia społecznego (w szczególności moralności) i dotyczących formowania się elity. Liberalna będzie wykorzystywana natomiast dla uzasadniania aksjomatów gospodarczych. Co do wizji pożądanego systemu normatywnego i zakresu regulacji to będzie to próba pogodzenia zasady nieingerowania i ochrony obszarów indyferentnych prawnie oraz ścisłym hierarchicznym systemem norm chroniących zadeklarowane podstawy funkcjonowania zdrowego społeczeństwa.

Redefinicja i zmiana akcentów dotyczyć musi przede wszystkim konsekwencji realizacji wizji wyższego ładu oraz granic indywidualizmu i

¹⁴ Zaryzykować można stwierdzenie, że doktryny socjalno-liberalne i konserwatywno-liberalne są współcześnie biegunami osi sporów na scenie politycznej. Tym samym mimo swojego eklektycznego charakteru odsunęły na dalszy plan (w dyskursie potocznym, nie naukowym) doktryny jednolite pod względem genetycznym.

autonomii jednostki. W pierwszym przypadku nie będzie ona realizowana we wszystkich obszarach życia społecznego – co oznacza jej wyraźne osłabienie, z drugiej zaś sama będzie tamą dla swobody funkcjonowania jednostek. Skutkiem ubocznym, charakterystycznym dla każdej *ideologii syktretycznej* i zawierających się w niej doktrynach będzie groźba wystąpienia aporii w przypadku zanegowania wyrafinowanych konstrukcji filozoficznych i powrotu do słownikowego, czy też pierwotnego znaczenia poszczególnych terminów podstawowych.

Ostatnie pole styku pomiędzy dwoma *ideologiami czystymi* dotyczy socjalizmu i konserwatyzmu. Wskazanie właściwego określenia dla trzeciego typu idealnego przysparza najwięcej problemów. Gdyby spojrzeć na element znajdujący się w analogicznym miejscu na modelu Rudolpha Rummela odnajdzie się doktryny syndykalistyczne, te jednak zgodnie z przyjętą siatką pojęć będą traktowane jako przedmiot analizy – nie punkt odniesienia. Z pomocą przychodzi jednak koncepcja wypracowana przez hiszpańskiego badacza Jesusa Huerta de Soto. W książce *Socialism, economic calculation and entrepreneurship* wskazał na nazwę dla zbioru doktryn czerpiących zarówno z filozoficznych podstaw konserwatyzmu, jak i socjalizmu. Propozycją hiszpańskiego akademika jest **konserwatywny socjalizm** (ang. *conservative socialism*) bądź prawicowy socjalizm (ang. *right-wing socialism*)¹⁵. Autor prócz wskazania nazwy podaje krótką charakterystykę tego typu doktryn. Są one z jednej strony nastawione na utrzymanie *status quo*, co do istnienia grup przywilejów (elity), z drugiej zaś paternalizmem – co koresponduje z przedstawioną wizją antropologiczną człowieka socjalistycznego. Mimo całkowicie pejoratywnego wydźwięku charakterystyki przeprowadzonej przez Jesusa Huerta de Soto, koncepcja wydaje się atrakcyjna i aktualna. Przyjęcie nazwy socjalny konserwatyzm koresponduje ponadto z logiką nadawania nazw dla pozostałych *ideologii syktretycznych*.

Rozwijając krótką charakterystykę zaczerpniętą od hiszpańskiego autora, wskazać należy, że ten typ idealny związany będzie z potrzebą redefinicji (podobnie jak w przypadku socjalnego liberalizmu) terminu „równość” oraz

¹⁵ J.H. Soto, *Socialism, economic calculation and entrepreneurship*, bmw, bdw, s. 98–99.

pogodzenia go z elitarystycznymi dążeniami zakorzenionymi w konserwatyźmie. W modelowym przykładzie owocem takiego mariażu będzie równość jedynie pomiędzy członkami społeczeństwa tej samej klasy.

Wykorzystany model prócz odwzorowania relacji zachodzących pomiędzy ideologiami czystymi i synkretycznymi tj. odpowiednio przeciwieństwa lub sprzeczności zobrazowuje również fakt mniejszej spójności doktryn mieszanych. Pozycje dla tych typów idealnych zostały opisane na schemacie tak, że są one o połowę bliżej środka modelu.

Istnieją dwa różne sposoby zagospodarowania centralnego punktu modelu. Po pierwsze można w nim upatrywać zbioru wspólnego – ideologii środka, która czerpałaby w równym stopniu ze wszystkich aksjologii wszystkich antropologii. Taka konstrukcja wymagałaby jednak dalej idących niż w przypadku *ideologii synkretycznych* przekształceń i redefinicji terminów podstawowych. Tym samym stałaby się jeszcze bardziej podatna na ataki oraz okazałaby się skrajnie mało koherentna. Z tych powodów przyjęto za prawdziwe rozwiązanie drugie tj. to, że ortocentrum wskazuje na zbiór pusty – **nieideologię**¹⁶. Za przyjęciem tej tezy przemawia fakt, że ideologia odwołująca się do wszystkich trzech aksjologii i antropologii, przez swój brak spójności stałaby się zaprzeczeniem swojej definicji, tj. przestała by być: *relatywnie spójnym zestawem faktów empirycznych, przekonań normatywnych i myśli, skupiających się na problemie natury ludzkiej, procesów histo-rycznych oraz rozwiązań socjo-politycznych, w tym w zakresie prawa.*

Co więcej, nie sposób znaleźć jej desygnaty¹⁷. Doktryny w jej obrębie, o ile zgodnie z ich własną definicją musiałaby stać się skonkretyzowaniem

¹⁶ Termin „nieideologia” powstał *per analogiam* do terminu „niedecyzja” szeroko omówińego i rozpropagowanego w polskim środowisku naukowym przez Ziemowita Pietrasia, który jest jednym z głównych polskich badaczy zajmujących się analizą decyzyjną. Patrz więcej: Z. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa-Kraków 1998.

¹⁷ Teżą przeciwną może być ta o uznaniu za desygnat nieideologii populizmu. Twierdzenie to jest jednak obarczone błędem polegającym na tym, że jeżeli doktryny zawierają się w ideologiach, a nieideologia jest zaprzeczeniem ideologii to nie może zawierać w sobie doktryn politycznych, prawnych, czy polityczno-prawnych.

niekoherencji. Stałyby się zbiorem niełączyących się w spójny system myśli polityczno-prawnych. Powyższe ukazuje, że rozwiązanie pierwsze – uznanie istnienia ideologii środka – może zostać obalone przez *reductio ad absurdum*.

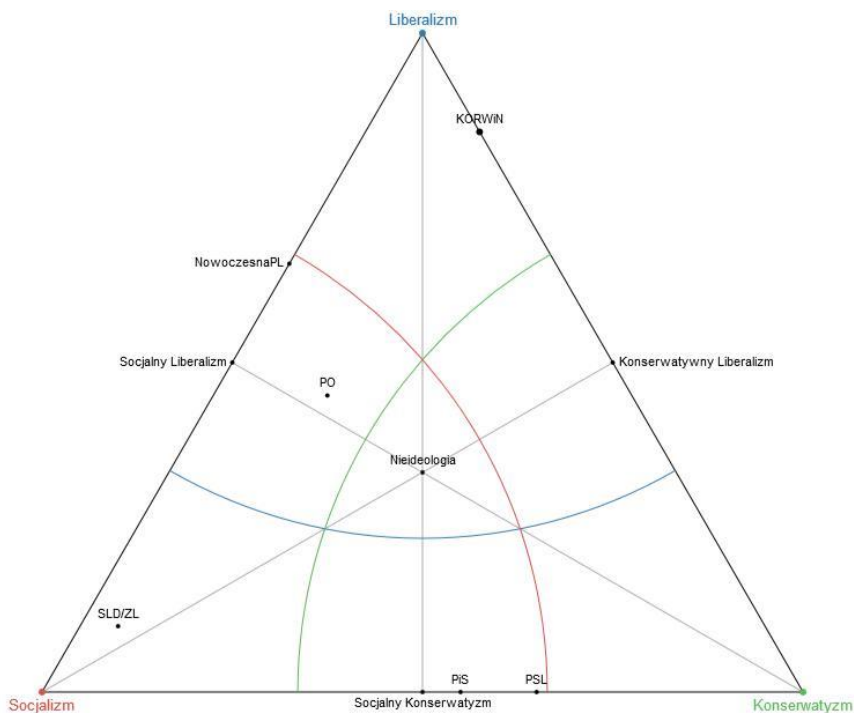
Sposób przeprowadzenia badania

Korzystając z powyższych ustaleń dokonana została rekonstrukcja modelu polskiej sceny politycznej. Dla spozycjonowania na schemacie partii politycznych wykorzystana została metoda sędziów kompetentnych¹⁸ pomocniczo została zastosowana metoda orficka (ekspercka)¹⁹. Analizie poddane zostały: KORWiN, .Nowoczesna, Platforma Obywatelska, Prawo i Sprawiedliwość, Polskie Stronnictwo Ludowe, SLD/Zjednoczona Lewica. Analizie nie została poddana partia Razem, jednak pozostawiona została możliwość wyboru jej jako jednej z opcji w metryczce badania. Analizie nie został podany również Komitet Wyborczy Wyborców Kukiz15, który nie jest partią polityczną, a szerokim ruchem reprezentującym zróżnicowane poglądy polityczne – możliwe byłoby jedynie dokonanie ewaluacji poszczególnych środowisk wchodzących w jego skład, a nie całości.

¹⁸ Sędziami zostali politolodzy związani z Wydziałem Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego: dr Przemysław Biskup, dr Łukasz Zamęcki, mgr Maciej Sadowski oraz autor badania.

¹⁹ Podobnie jak w przypadku zastosowania metody sędziów kompetentnych i tu brali udział politolodzy z WDiNP UW oraz autor badania.

Rysunek 1 - model polskiego spektrum politycznego

Źródło: opracowanie własne

Przed ankietowanymi postawionych zostało 20 pytań z trzema zamkniętymi odpowiedziami do wyboru przy każdym z nich. Pytania pozwalały na przemieszczanie się po osiach względem trzech typów idealnych – odpowiedzi skonstruowane zostały tak by odpowiadać jednemu z trzech podstawowych sposobów myślenia politycznego. Ankietowani zostali poinstruowani o potrzebie wybierania odpowiedzi najbliższej ich własnych wyobrażeń. Dodatkowo w przypadku odpowiedzi zakładających podobne rozstrzygnięcie o konieczności wyboru najbliższego im sposobu uzasadnienia.

Cele i zastrzeżenia

Projekt miał na celu, z jednej strony zaprezentowanie prostego i opartego na recenzowanej metodologii naukowej narzędzia do samoewaluacji, z drugiej przeprowadzenia badania internetowego relacji ankietowanych względem pozycji partii politycznych. Badanie nie może być traktowane jako sondaż wyborczy – ilościowe analizy nie były również przeprowadzane w tym kierunku. Może być ono natomiast traktowane jako próba ujęcia relacji wyborca – stronnictwo polityczne, przynajmniej w zakresie tych wyborców. Wszelkie wnioski wyciągane z niniejszego raportu muszą uwzględniać fakt, że dane pochodzą z grupy obciążonej.

Uzyskane dane

Prezentacja uzyskanych danych została podzielona na dwa działy. Pierwszy to prezentacja wyników zbiorczych oraz wyników zbiorczych z pominięciem partii KORWiN, wyniki ankiet dla niej mogą być traktowane (w analizie zbiorczej) jako anomalia²⁰. Uwaga ta jest aktualna dla wszelkich badań przy próbie obciążonej prowadzonej poprzez Internet. Anomalia ta nie ma jednak wpływu na analizę relacji pozycji poszczególnych grup wyborców względem preferowanych przez nich partii, co zostało przedstawione w drugim dziale.

Generalne

W trakcie badania uzyskanych zostało 4507 ankiet, do analizy wykorzystanych zostało 4185. Zbiorcze zestawienie wyników nałożonych na model polskiego spektrum politycznego przedstawia rysunek 2 – partie i średnie wyniki wyborców. Średni wynik dla wszystkich wyników (punkt podpisany jako „średni” na modelu) to: 9,63448735 w stronę liberalizmu (A), 5,26431425 w stronę konserwatyzmu i 3,67643142 w stronę socjalizmu. Pasuje się tym samym w polu konserwatywno-liberalnym, co znacząc mogłoby, że test został źle skonstruowany (by sugerować odpowiedzi „a”) lub w puli ankietowanych są nad

²⁰ Ankiety ze wskazaniem na partię KORWiN to ponad 40% wszystkich

reprezentowane pewne postawy ideologiczne. Druga ewentualność oznaczać mogłaby, że społeczeństwo jest zindoktrynowane, pamiętając jednak, że próba jest obciążona bardziej prawdopodobnym rozwiązaniem problemu jest fakt wystąpienia anomalii. Tą anomalią jest nadreprezentacja zwolenników partii KORWiN – 2002 rekordy z 4185. Po usunięciu anomalii uśredniony wynik dla ogółu badanych (oznaczony na modelu jako „średni bez KORWiN” zawiera się w polu centralnym – nieideologii – z nieznacznym przesunięciem w kierunku socjalnego liberalizmu. Wynik taki był spodziewany, a hipoteza wskazywała, że w niezindoktrynowanym społeczeństwie wszystkie ideologie są w podobny stopniu reprezentowane w społeczeństwie. Dodając do tego fakt, że żaden ankietowany nie mógł otrzymać wyniku, który wskazywałby na sam środek wykresu – 20 pytań przy 3 osiach – można uznać, że ankieta spełniła stawiane przed nią wymogi.

Tabela 1 - wiek ankietowanych (z rekordami KORWiN)

Przedział wiekowy	Udział procentowy
18-24	50,23%
25-34	37,51%
35-44	8,39%
45-54	2,34%
55-64	1,00%
65+	0,55%

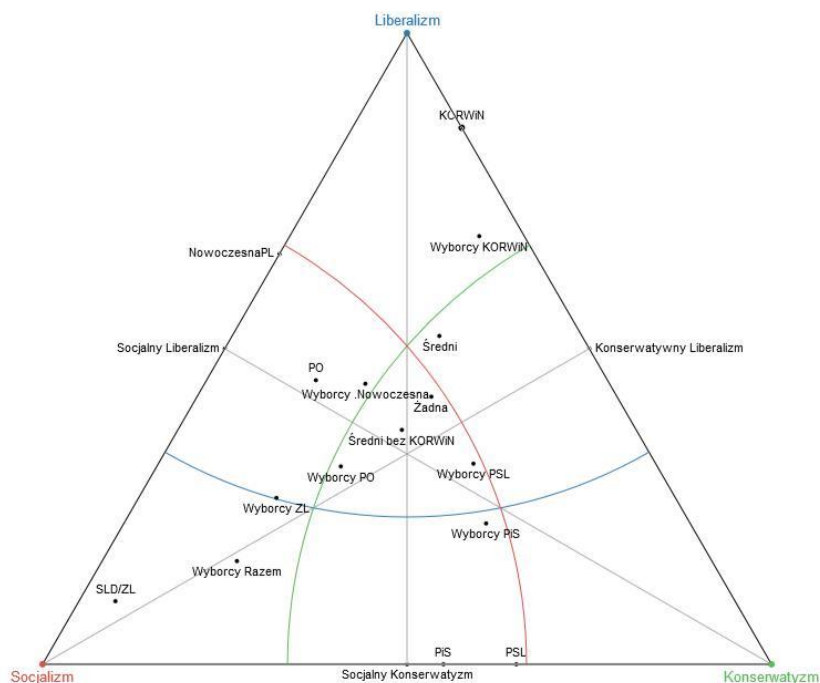
Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Tabela 2 - wiek ankietowanych (bez rekordów KORWiN)

Przedział wiekowy	Udział procentowy
18-24	42,31%
25-34	41,35%
35-44	10,30%
45-54	3,39%
55-64	1,74%
65+	0,92%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Rysunek 2 - partie i średnie wyniki wyborców

Źródło: opracowanie własne

Analiza poszczególnych rekordów również wykazała przesunięcie w kierunku liberalizmu i socjalizmu. Poniższe tabele wskazują udział procentowy wyników plasujących się w poszczególnych zbiorach – ta z uwzględnieniem rekordów od zwolenników partii KORWiN jak i bez.

Tabela 3- średnie wyniki (z KORWiN)

Wyniki z uwzględnieniem rekordów partii KORWiN	
Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	42,26%
Konserwatywny liberalizm	18,71%
Konserwatyzm	6,62%
Socjalny konserwatyzm	6,24%
Socjalizm	8,79%
Socjalny liberalizm	6,33%
Nieideologia	11,06%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2 miejsca po przecinku.

Tabela 4 - średnie wyniki (bez KORWiN)

Wyniki bez rekordów partii KORWiN	
Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	19,55%
Konserwatywny liberalizm	12,50%
Konserwatyzm	10,49%
Socjalny konserwatyzm	11,58%
Socjalizm	16,71%
Socjalny liberalizm	11,58%
Nieideologia	17,58%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Rozkład przedstawiony w drugiej tabeli pomija w całości anomalie, jaką jest nadreprezentacja rekordów ze wskazaniem na partię KORWiN. Dla analiz zbiorczych te dane wydają się atrakcyjniejsze. Poniżej przedstawiona zostały zestawienia wyników odpowiedzi na poszczególne pytania. Pierwsze zestawienie dokonane zostało dla wszystkich rekordów, drugie z pominięciem rekordów ze wskazaniem na partię KORWiN. Odpowiedź A oznacza rozwiązanie liberalne, odpowiedź B- konserwatywne, odpowiedź C – socjalistyczne²¹.

Tabela 5 - odpowiedzi na pytania (z KORWiN)

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	36,82%	44,25%	18,92%
2 - ochrona zdrowia	47,91%	24,85%	27,24%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	52,66%	39,57%	7,77%
4 – renty i emerytury	55,22%	23,03%	21,74%
5 - edukacja szkolna	55,75%	14,27%	29,99%
6 - opodatkowanie	71,52%	12,21%	16,27%
7 - relacja pracodawca-pracownik	55,68%	9,27%	35,05%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	34,41%	57,47%	8,12%

²¹ Podkreślić należy w tym miejscu raz jeszcze, że istotne pozostawienie w pamięci definicji operacyjnych poszczególnych ideologii przedstawiony w zarysie metodologii badania.

9 - płaca minimalna	57,08%	29,87%	13,05%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	63,63%	26,76%	9,61%
11 - uczelnie wyższe	44,30%	18,92%	36,77%
12 - eutanazja na życzenie	62,72%	20,91%	16,37%
13 - wizja państwa	61,05%	18,23%	20,72%
14 - aborcja do 12 tygodnia	47,93%	41,17%	10,90%
15 - LGBT	51,14%	43,61%	5,26%
16 - legalizacja marihuany	62,96%	13,52%	23,51%
17 - źródło władzy państwa	33,19%	22,25%	44,56%
18 - problem nierówności	47,74%	31,90%	20,36%
19 - antropologia	66,05%	26,88%	7,07%
20 - kara śmierci	29,58%	47,86%	22,56%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Powyższe dane pokazują silne obciążanie generalnych wyników badania. Po usunięciu anomalii wyniku prezentują się natomiast jak poniżej – te wyniki zostaną również skomentowane w dalszej części.

Tabela 6 – odpowiedzi na pytania (bez KORWiN)

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	30,04%	36,49%	33,47%
2 - ochrona zdrowia	27,29%	25,14%	47,57%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	40,43%	49,36%	10,21%
4 – renty i emerytury	38,28%	22,71%	39,01%
5 - edukacja szkolna	30,31%	18,59%	51,10%
6 - opodatkowanie	52,84%	18,45%	28,71%
7 - relacja pracodawca-pracownik	30,59%	13,42%	56,00%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	20,83%	65,71%	13,46%
9 - płaca minimalna	32,92%	44,64%	22,44%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	40,16%	42,99%	16,85%
11 - uczelnie wyższe	22,12%	21,02%	56,87%
12 - eutanazja na życzenie	52,75%	20,79%	26,47%
13 - wizja państwa	38,32%	23,90%	37,77%
14 - aborcja do 12 tygodnia	48,21%	33,24%	18,54%
15 - LGBT	55,68%	34,48%	9,84%
16 - legalizacja marihuany	42,86%	21,52%	35,62%

17 - źródło władzy państwa	24,22%	16,71%	59,07%
18 - problem nierówności	25,78%	38,51%	35,71%
19 - antropologia	56,59%	32,19%	11,22%
20 - kara śmierci	26,10%	34,75%	39,15%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Zestawiając dane z tabeli powyżej z treścią pytań i odpowiedzi wskazać można pewne modelowe rozwiązania istotnych politycznie problemów społecznych, które ankietowani brali pod rozwagę.

Związki małżeńskie – brak preferencji większości ankietowanych co do sposobu rozwiązania tej kwestii.

Ochrona zdrowia – choć brak arytmetycznej większości wśród ankietowanych to ponad 47% z nich opowiedziało się za realizacją programu socjalistycznego – etatystycznego. Nie mniej preferencja dla rozwiązań konserwatywnych i liberalnych to ponad 50%, co powinno skłaniać pod rozwagę budowę modelu ochrony zdrowia uwzględniającego antropologię i aksjologię wypływające z tych ideologii. Wyraźnie również zarysowuje się wśród ankietowanych w tym przypadku ós sporu pomiędzy socjalistyczno-etatystycznym (tradycyjnie „lewicowym”) a konserwatywno-liberalnym (tradycyjnie „prawicowym”) modelem.

Dostęp przedsiębiorstw do rynku – preferencje ankietowanych wyraźnie wskazują na rozwiązania liberalne (ponad 40%) i konserwatywne (blisko 50%). Zaledwie 10% ankietowanych opowiada się za rozwiązaniami promującymi tzw. dyskryminację pozytywną.

Renty i emerytury – choć ankietowani nie wskazali rozwiązania preferowanego przez większość z nich wyraźnie widać zwrot ku rozwiązaniu etaty-stycznemu (ok. 39%) oraz prywatnemu (ok 38%). Uwzględniając przy tym preferencję solidarystyczną²² (a zarazem nieetatystyczną, właściwą konserwatystom) podobnie jak w przypadku kwestii ochrony zdrowia ós

²² Język polityki – tj. ten, którym posługują się politycy, spowodował przesunięcie semantyczne terminu „solidaryzm” z oddolnej i dobrowolnej działalności ludzi w obrębie wspólnoty w kierunku etatystycznego przymusu redystrybucji dóbr. Tym samym politycy próbują dokonać zawłaszczenia terminu bliskiego ujęciom konserwatywnym (wymiar wspólnotowy) przez ujęcia socjalistyczne (wymiar etatystyczny).

sporu zarysowuje się pomiędzy socjalistyczno-etatystycznym (tradycyjnie „lewicowym”) a konserwatywno-liberalnym (tradycyjnie „prawicowym”) modelem.

Edukacja szkolna – w kwestii edukacji widać preferencję ankietowanych dla rozwiązania socjalistycznego (etatystycznego i egalitarnego) – ok 51%. Uwzględnić przy tym należy jednak ponad 38% wskazań dla swobody decydowania o przez rodziców i opiekunów o trybie edukacji ich dzieci.

Opodatkowanie – prawie 53% ankietowanych opowiedziało się za liberalizacją systemu podatkowego. Oś sporu przebiega w tym przypadku na linii od liberalizmu do socjalnego-konserwatyzmu. I tym razem jest to odwzorowanie tradycyjnego podziału na prawicę (tu liberalizm) i lewicę (socjalny konserwatyzm) – to pokazuje jak nieadekwatne jest posługiwanie się terminami „lewica”, „prawica”, które w zależności od kontekstu, pytania, czy sfery życia społecznego znaczą co innego.

Relacja pracodawca-pracownik – 56% ankietowanych opowiedziało się za rozwiązaniem właściwym socjalizmowi i etatyzmowi. Podobnie jak w przypadku opodatkowania oś podziału rozciągnąć można pomiędzy socjalizmem a konserwatywnym liberalizmem (ze wskazaniem preferencji opcji liberalnych).

Przedsiębiorstwa państwowe – ponad prawie 66% ankietowanych opowiedziało się za rozwiązaniem polegającym na pozostawieniu pod kontrolą państwa (przy jednoczesnej deklaracji o szkodliwości posiadania przedsiębiorstw przez państwo) kluczowych przedsiębiorstw. Pozostałe odpowiedzi A na poziomie 20% i B na poziomie 14% oznaczają, że ciężko nawet mówić o rysowaniu osi sporu pomiędzy socjalliberalizmem (tradycyjnie lewica) a konserwatyzmem (tradycyjnie prawica)²³.

Płaca minimalna – preferencje ankietowanych w ok 44% zwracały się ku rozwiązaniom konserwatywnym, właściwym społecznej nauce kościoła, a ok

²³ Jest to już trzeci sposób rozwinięcia osi lewica-prawica. Co więcej jest to druga opcja odnosząca się do kwestii związanych z gospodarką. Tym samym pod wątpliwość poddać należy zasadność stosowania podziału na lewicę-prawicę ekonomiczną i lewicę-prawicę światopoglądową, gdyż nawet te określenia wobec powyższych ustaleń nie są jednoznaczne i mogą prowadzić w błąd.

32 dla rozwiązań liberalnych. Przy tym ok 22% wynik dla rozwiązania wspierającego równość ekonomiczną (socjalistycznego) pokazuje, że podobnie jak w przypadku problemu rozwiązań państwowych preferencje tradycyjnie określane jako prawicowe dominują.

Wpływ ludzi na gospodarkę – Po ponad 40% ankietowanych opowiedziało się za ujęciami liberalnymi i konserwatywnymi. Nie całe 17 % za socjalistycznym. Pytanie 10 było pierwszym z pytań generalnych, które służyło weryfikacji zgodności wyborów pytań szczegółowych. Wynik ponad 40% dla rozwiązań konserwatywnych i liberalnych wskazuje, że wcześniejsze preferencje po stronie tradycyjnie prawicowych rozwiązań w sferze gospodarki ma odzwierciedlenie w uświadomionej lub nie wizji antropologicznej, którą posługują się ankietowani.

Uczelnie wyższe – Podobnie jak w przypadku edukacji szkolnej ponad 56% ankietowanych opowiedziało się za rozwiązaniem socjalistycznym (etatystycznym i równościowym). Oś sporu rozciąga się w tym przypadku również od socjalizmu (tradycyjnie lewica) do konserwatywnego liberalizmu (tradycyjnie prawica).

Eutanazja na życzenie – Prawie 53% ankietowanych opowiedziało się za eutanazją (pod warunkiem braku jej finansowania z budżetu państwa), dodatkowo ponad 20% opowiedziało się za eutanazją, która powinna być refundowana z budżetu państwa. Oznacza to, że dla rozwiązań socjalliberalnych (tradycyjnie lewicowych) poparcie wśród ankietowanych osiąga ponad 73%, gdy dla konserwatywnych (tradycyjnie prawicowych) pozostaje w graniach 26%.

Wizja państwa – Poparcie dla rozwiązań państwa opiekuńczego i socjalistycznej wizji państwa wyraziło niecałe 24% ankietowanych. Państwo minimum to wizja najbliższa ponad 38% ankietowanych, a tradycyjna wizja państwa posiadającego wymiar moralny i wspomagająca rozwój oddolnej inicjatywy solidarystycznej prawie 38% ankietowanych. Ciężko jest wyrysować (podobnie jak w przypadku małżeństw) jedną oś sporu.

Aborcja do 12 tygodnia – podobnie jak w przypadku eutanazji poparcie dla aborcji ze pobudek liberalnych i socjalistycznych (odpowiednio 48,21% i 18,54). Oś sporu rysuje się identycznie jak w przypadku kwestii eutanazji i

również w tym przypadku rozwiązania proaborcyjne (ze szczególnym uwzględnieniem braku refundacji) są preferencją wyraźnie, wśród ankietowanych dominującą.

LGBT – Ponad 55% ankietowanych opowiedziało się za liberalnym rozwiązaniem kwestii manifestacji swojej orientacji, przy równoczesnym braku akceptacji dla działań pomocowych na rzecz środowisk LGBT ze strony państwa. Za swobodą ekspresji i pomocą ze strony państwa opowiedziało się jedynie 9,84% ankietowanych. Choć wiec oś sporu rysuje się tu pomiędzy socjalliberalizmem (tradycyjnie lewica) a konserwatyzmem (tradycyjnie prawica), to co do pierwszego jest to preferencja o bardzo silnym zabarwieniu liberalnym.

Legalizacja marihuany - 42,86% ankietowanych opowiada się za pełną i uzasadnianą na sposobu liberalny legalizacją marihuany, dodatkowo 35,62% ankietowanych opowiada się za legalizacją marihuany z powodów dyktowanych aksjologią socjalistyczną (redukcja cierpienia). Oś sporu rysowana od socjalliberalizmu do konserwatyzmu pokazuje zdecydowaną preferencję (ponad $\frac{3}{4}$ ankietowanych) dla rozwiązań zgodnych z wzorami socjalno-liberalnymi.

Źródło władzy państwa – drugie z pytań generalnych pozwalających dokonać weryfikacji zgodności odpowiedzi szczegółowych. 59,07% ankietowanych opowiedziało się za kolektywistyczną wizją źródła władzy – ogół społeczeństwa. Wynik ten jest zgodny z dominującą w procesie nauczania oraz w konstytucji wizją źródła władzy w państwie nowożytnym. W tym przypadku można postawić hipotezę o indoktrynacji w procesie nauczania, jednak weryfikacja takiego twierdzenia wymagałaby oddzielnych badań. Preferencje dla rozwiązania liberalnego wyraziło 24,22%, a konserwatywnego 16,71% ankietowanych.

Problem nierówności – trzecie z pytań ogólnych, tym razem dotyczące również sfery życia gospodarczego. Rozkład 25,78% – liberalizm, 38,51% – konserwatyzm, 35,71% – socjalizm. Przesunięcie w kierunku socjalizmu i konserwatyzmu nie pokrywa się z przesunięciem w kierunku liberalizmu w przypadku pytania o podatki oraz tylko częściowo z przesunięciem do

konserwatywnego liberalizmu (ze wskazaniem na pierwszy) w przypadku pracy minimalnej.

Antropologia – ostatnie z pytań generalnych, z wyraźną preferencją (56,59% ankietowanych) dla liberalizmu. Znow podobnie jak w przypadku wizji państwa dochodzi do silnej nadreprezentacji jednej z opcji. Warto zestawić tę wizję z odpowiedziami dotyczącymi aborcji i eutanazji, które wykazują dużą zgodność z preferencjami wyrażonymi w generalnym pytaniu o antropologię. Nie można więc uznać tej nadreprezentacji za przypadkową – w badanej grupie. Korelacja tego rodzaju pokazuje również, że wpływy związków wyznaniowych na grupę ankietowaną są niewielkie, w szczególności społeczna nauka kościoła nie wpływa na preferencje ankietowanych.

Kara śmierci - za wprowadzeniem kary śmierci, motywowaną pobudkami ekonomicznymi opowiedziało się 26,10% ankietowanych, za karą śmierci motywowaną pobudkami moralnymi opowiedziało się 34,75%. Zwolennicy kary śmierci to ponad 60% ankietowanych. Oś sporu rozrysowywana piędzi liberalnym konserwatyzmem (tradycyjnie prawica) a socjalizmem (tradycyjnie lewica) pokazują preferencję dla pierwszego.

Zestawienie odpowiedzi na pytania pokazuje, że (poza przypadkiem wizji źródła władzy i być może wizji antropologicznej) nie wydają się zasadne twierdzenia o indoktrynacji społeczeństwa polskiego (a z całą pewnością grupy ankietowanych). Zaslugujacą na najwyzsze zainteresowanie jest natomiast zjawisko rozkladu preferencji w przypadku rozrysowywania osi od socjalizmu do jego antytezy tj. liberalnego konserwatyzmu. W zdecydowanej wiecekszości przypadków preferencje ankietowanych (i to z wyłączeniem anomalii na rzecz liberalizmu w postaci nadreprezentacji rekordów zwolenników partii KORWiN) preferencje ankietowanych znajdujĄ się po stronie konserwatywnego liberalizmu. Co ciekawe polskie spektrum polityczne

w miejscu własciwym dla patii konserwatywno-liberalnej nie ma zadnego podmiotu. Tym samym potencjal stronnictwa tego typu jest rozkladany pomiedzy partie socjalliberalne – PO i .Nowoczesna, socjalnokonserwatywny PiS oraz w niewielkim stopniu (co pokazaly ostatnie

wybory parlamentarne) liberalną partię KORWiN. Potencjał na trzecią po PiS i PO (lub w przeszłości .Nowoczesnej) partię masową jest niewykorzystany.

Szczegóły

Prezentacje wyników dla każdej z partii zostały przedstawione w kolejności alfabetycznej.

KORWiN

Wyborcy partii KORWiN są (obok wyborców partii Razem) grupą, która prezentują najwyższą zbieżność średniej poglądów z poglądami zrekonstruowanymi przez sędziów kompetentnych jako reprezentatywne dla stronnictwa, na które zamierzają oddać głos. Średni wynik w tym przypadku to 12,50823422 – liberalizm, 4,715004575 – konserwatyzm, 1,093321134 – socjalizm (patrz rysunek 2). Oznacza to, że rozwiązania właściwe dla trzeciej z ideologii nie są prawie w ogóle preferowane przez ankietowanych – wyborców KORWiN.

Biorąc natomiast pod uwagę wyniki poszczególnych ankietowanych i ich rozkład w obrębie poszczególnych zbiorów – ideologii – znakomita ich większość zawiera swoje poglądy w liberalizmie 67,03%. Dla pozostałych ideologii jest to: 25,47% konserwatywny liberalizm, 2,40% konserwatyzm, 0,40% socjalny konserwatyzm, 0,15% socjalizm, 0,60% socjalny liberalizm, 3,95% nieideologia. Taki rozkład głosów predestynuje partię KORWiN – co potwierdził wynik wyborczy – do odgrywania roli niedużej partii ideowej. Co więcej profil wyborcy, oraz ocena sędziów kompetentnych pozycjonuje ją jako partię liberalną, a nie partię konserwatywno-liberalną jak często przedstawiają ją sami członkowie partii. Potencjalnie jednak – w przypadku zmiany wizerunku oraz narracji co do poszczególnych rozwiązań – mogłaby wejść ona w puste na polskim spektrum politycznym miejsce właściwe masowej partii konserwatywno-liberalnej.

Tabela 7- charakterystyka wyborców KORWiN

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	67,03%
Konserwatywny liberalizm	25,47%
Konserwatyzm	2,40%
Socjalny konserwatyzm	0,40%
Socjalizm	0,15%
Socjalny liberalizm	0,60%
Nieideologia	3,95%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Rozkład wyboru odpowiedzi kształtował się jak niżej.

Tabela 8 – odpowiedzi na pytania wyborców KORWIN

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	44,21%	52,75%	3,05%
2 - ochrona zdrowia	70,43%	24,53%	5,04%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	66,03%	28,87%	5,09%
4 – renty i emerytury	73,68%	23,43%	2,90%
5 - edukacja szkolna	83,52%	9,54%	6,94%
6 - opodatkowanie	91,91%	5,39%	2,70%
7 - relacja pracodawca-pracownik	83,07%	4,75%	12,19%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	49,20%	48,50%	2,30%
9 - płaca minimalna	83,47%	13,74%	2,80%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	89,21%	9,09%	1,70%
11 - uczelnie wyższe	68,53%	16,63%	14,84%
12 - eutanazja na życzenie	73,58%	21,08%	5,34%
13 - wizja państwa	85,86%	12,04%	2,10%
14 - aborcja do 12 tygodnia	47,60%	49,85%	2,55%
15 - LGBT	46,15%	53,60%	0,25%
16 - legalizacja marihuany	84,87%	4,85%	10,29%
17 - źródło władzy państwa	43,01%	28,27%	28,72%
18 - problem nierówności	71,73%	24,68%	3,60%
19 - antropologia	76,32%	21,13%	2,55%
20 - kara śmierci	33,42%	62,14%	4,45%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Z tabeli wynika, że wszelkie rozstrzygnięcia z zakresu gospodarki ankietowani dokonąć chcieliby zgodnie z duchem liberalizmu. Ciekawe jest jednak to, że deklarowany przez partię KORWiN tzw. konserwatywizm światopoglądowy nie jest właściwy większości wyborcom tej partii. Zarówno w przypadku eutanazji (łącznie ponad 78%), aborcji (łącznie ponad 50%), legalizacji marihuany (łącznie ponad 95%) większość ankietowanych jest za ich wprowadzeniem²⁴. Jedynie w przypadku takich kwestii społecznych jak małżeństwa i LGBT ankietowani preferują rozwiązania konserwatywne. Dodatkowo kwestia rozwiązania problemu zabezpieczenia na starość (renty/emerytury) jest rozwiązywana przez ankietowanych na sposób liberalny (73,68%), a nie konserwatywny jak sugerują wypowiedzi liderów formacji. Silnie konserwatywne jest natomiast uzasadnienie wyboru kary śmierci – 62,14% ankietowanych. Łączne poparcie dla jej wprowadzenia wyraża natomiast ponad 95% ankietowanych.

W przypadku wyborców tej formacji zarysował się również silny podział przy pytaniu generalnym co do źródła władzy w państwie. Choć ponad 43% ankietowanych wybrało opcję liberalną to konserwatywną i socjalistyczną po 28%. Sugerować to może, że poglądy przeciętnego wyborcy KORWiN są płytkie. Weryfikacja tej hipotezy wymaga jednak oddzielnych badań.

Większość ankietowanych deklarujących poparcie dla KORWiN to osoby posiadające wykształcenie średnie lub wyższe. Uczniowie i osoby posiadające wykształcenie podstawowe to nieznaczny odsetek potencjalnych wyborców.

Tabela 9 – wykształcenie wyborców KORWIN

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	1,75%
Podstawowe	1,60%
Średnie	23,68%
Student	32,17%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	38,31%
Wyższe (stopień akademicki)	2,50%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

²⁴ Deklaracje w zakresie marihuany i eutanazji były natomiast zgodne ze stanowiskiem partii.

.Nowoczesna

Wyborcy partii .Nowoczesna są przesunięci w kierunku socjalnego liberalizmu, ze wskazaniem na rozwiązania liberalne. Pozycja na spektrum politycznym tak partii jak i jej wyborców, wskazują na potencjał do rozwinięcia się w socjalliberalną partię masową (patrz rysunek 2). Jednak jej największym konkurentem będzie tu PO. Średni wynik ankietowanego deklarującego poparcie dla .Nowoczesnej to 8,302083333 – liberalizm, 4,034722222 – konserwatyzm, 6,204861111 – socjalizm. Poniżej, w tabeli przedstawiony został rozkład poszczególnych grup wyborców.

Tabela 10 - charakterystyka wyborców .Nowoczesna

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	29,59%
Konserwatywny liberalizm	6,74%
Konserwatyzm	1,50%
Socjalny konserwatyzm	3,75%
Socjalizm	11,61%
Socjalny liberalizm	24,34%
Nieideologia	22,47%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Taki rozkład predestynuje partię .Nowoczesna do odgrywania roli socjalliberalnej partii masowej. Nie mniej o elektorat walczyć musi z PO (patrz rysunek 2) – która również celuje w pozycję socjalliberalnej partii masowej. Dodając do tego również SLD, które zamyka socjalistyczne skrzydło dla partii tego typu istnieje duża konkurencja dla .Nowoczesnej.

Rozkład wyboru odpowiedzi na poszczególne pytania kształtuje się jak poniżej.

Tabela 11 – odpowiedzi na pytania wyborców .Nowoczesna

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	31,84%	13,48%	54,68%
2 - ochrona zdrowia	29,59%	20,97%	49,44%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	65,92%	21,72%	12,36%
4 – renty i emerytury	44,57%	20,60%	34,83%
5 - edukacja szkolna	14,98%	15,73%	69,29%
6 - opodatkowanie	70,04%	11,24%	18,73%
7 - relacja pracodawca-pracownik	30,71%	10,11%	59,18%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	23,60%	73,41%	3,00%
9 - płaca minimalna	43,45%	42,70%	13,86%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	47,94%	44,19%	7,87%
11 - uczelnie wyższe	21,35%	26,59%	52,06%
12 - eutanazja na życzenie	67,79%	5,24%	26,97%
13 - wizja państwa	52,06%	18,35%	29,59%
14 - aborcja do 12 tygodnia	67,04%	15,36%	17,60%
15 - LGBT	81,65%	8,61%	9,74%
16 - legalizacja marihuany	44,94%	11,61%	43,45%
17 - źródło władzy państwa	31,09%	4,87%	64,04%
18 - problem nierówności	27,72%	34,08%	38,20%
19 - antropologia	72,66%	15,73%	11,61%
20 - kara śmierci	26,59%	20,60%	52,81%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Poszczególne wybory wskazują wysokie wsparcie dla rozwiązań liberalnych i socjalistycznych – również w przypadku kwestii gospodarczych. Problem rent i emerytur, relacji pracodawca-pracownik, ochrony zdrowia wskazuje, że .Nowoczesna nie jest partią silnie liberalną. Co więcej w zakresie płacy minimalnej, przedsiębiorstw państwowych, czy generalnego pytania o wpływ człowieka na gospodarkę – ujęcie konserwatywne było silnie do wartościowane przez ankietowanych. Wyniku ankiety sugerować mogą, że elektorat .Nowoczesna to w istocie dwie różne grupy. Pierwszy zbiór to elektorat socjalliberalny, który został przejęty przede wszystkim od PO, drugi zbiór to wyborcy konserwatywno-liberalni, którzy wspierają promowane przez .Nowoczesną rozwiązania gospodarcze. Druga grupa będzie musiała zmierzyć się jednak z dysonansem pomiędzy własnymi wyobrażeniami, a

najprawdopodobniejszymi rozwiązaniami forsowanymi przez partię, która nie czerpie z dorobku konserwatyzmu.

Tabela 12 – wykształcenie wyborców .Nowoczesna

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	1,12%
Podstawowe	1,87%
Średnie	7,49%
Student	20,22%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	62,92%
Wyższe (stopień akademicki)	6,37%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Większość ankietowanych, wyborców .Nowoczesna to osoby posiadające wyższe wykształcenie. Struktura wykształcenia jest bardzo podobna do PO. Jest to kolejny argument przejawiający za wysoką konkurencyjnością obu partii, które albo przejmą swoje elektoraty, albo połączą się, albo pozostaną dwoma średniej wielkości ugrupowaniami o dużej, wzajemnej zdolności koalicyjnej.

Platforma Obywatelska

Wyborcy partii PO są przesunięci w kierunku socjalnego liberalizmu, ze wskazaniem na rozwiązania socjalistyczne. Pozycja na spektrum politycznym tak partii jak i jej wyborców, wskazują na potencjał do pozostania socjalliberalną partię masową (patrz rysunek 2). Jednak jej największym konkurentem będzie tu .Nowoczesna. Średni wynik ankietowanego deklarującego poparcie dla PO to 5,944785276 – liberalizm, 4,858895706 – konserwatyzm, 8,460122699 – socjalizm. Poniżej, w tabeli przedstawiony został rozkład poszczególnych grup wyborców.

Tabela 13 - charakterystyka wyborców PO

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	6,37%
Konserwatywny liberalizm	3,18%
Konserwatyzm	2,55%
Socjalny konserwatyzm	16,56%
Socjalizm	24,20%
Socjalny liberalizm	21,02%
Nieideologia	26,11%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Powyższe wyniki wskazują, że PO ciąży ku rozwiązaniom socjalistycznym i socjalliberalnym. Można postawić hipotezę (którą potwierdzić mogą dalsze badania), że przejmując pozycję właściwą dotychczas SLD, co tłumaczyłoby w pewnym stopniu pozorne zniknięcie „lewicy” w Sejmie po wyborach parlamentarnych 2015 roku. 16,56% wyborców o charakterystyce socjalno-konserwatywnej można interpretować jako odzwierciedlenie tzw. konserwatywnego skrzydła w PO. Ta część wyborców (oraz być może działaczy partyjnych) może ciążyć w kierunku masowej partii socjalno-konserwatywnej – w warunkach polskich PiS.

Tabela 14 – odpowiedzi na pytania wyborców PO

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	27,39%	25,48%	47,13%
2- ochrona zdrowia	17,20%	19,75%	63,06%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	46,50%	32,48%	21,02%
4 – renty i emerytury	28,03%	15,92%	56,05%
5- edukacja szkolna	14,01%	10,83%	75,16%
6 - opodatkowanie	41,40%	19,75%	38,85%
7 - relacja pracodawca-pracownik	20,38%	10,83%	68,79%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	15,92%	68,15%	15,92%
9 - płaca minimalna	17,83%	51,59%	30,57%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	29,30%	47,13%	23,57%
11 - uczelnie wyższe	11,46%	20,38%	68,15%
12 - eutanazja na życzenie	48,41%	12,10%	39,49%
13 - wizja państwa	21,66%	14,01%	64,33%

14 - aborcja do 12 tygodnia	54,14%	18,47%	27,39%
15 - LGBT	70,70%	16,56%	12,74%
16 - legalizacja marihuany	30,57%	27,39%	42,04%
17 - źródło władzy państwa	20,38%	7,01%	72,61%
18 - problem nierówności	21,02%	33,76%	45,22%
19 - antropologia	61,15%	27,39%	11,46%
20 - kara śmierci	19,75%	25,48%	54,78%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Dane dotyczące poszczególnych zagadnień wskazują na silne dowartościowanie rozwiązań socjalistycznych. Nawet w przypadku kwestii opodatkowania różnica między preferowanym rozwiązaniem liberalnym (sugerującym podatek liniowy) a progresją podatkową to niecałe 3 punkty procentowe. Natomiast w przypadku rent i emerytur większość ankietowanych wskazała na rozwiązanie etatystyczne. Uzasadnienia dla faktu pozostawiania „lewym skrzydłem” elektoratu socjalliberalnego może być również rozkład odpowiedzi na pytanie 13 tj. wizję państwa. 64,33% ankietowanych wskazało na ujęcie socjalistyczne – wyborcy drugiej z partii socjalliberalnych, .Nowoczesna w większości wskazali na ujęcie liberalne. Powyższe skłania ku refleksji, że próba ustawienia w debacie publicznej PO jako liberalów nie znajdzie pokrycia w faktycznej charakterystyce partii i jej elektoratu.

Tabela 15 – wykształcenie wyborców PO

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	1,27%
Podstawowe	2,55%
Średnie	12,10%
Student	15,29%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	63,69%
Wyższe (stopień akademicki)	5,10%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Większość ankietowanych, wyborców PO to osoby posiadające wyższe wykształcenie. Struktura wykształcenia jest bardzo podobna do .Nowoczesna, obie partie charakteryzują się wysokim udziałem w elektoratach, osób

posiadających licencjat lub magisterium. Nie wydaje się jednak uzasadnionym twierdzenie, że są to partie osób najlepiej wykształconych. Zmiany w systemie edukacji i szkolnictwa wyższego przeprowadzone w ostatniej dekadzie spowodowały, że wykształcenie wyższe otrzymało wiele osób, które w tzw. starym systemie legitymowałyby się wykształceniem średnim lub policealnym. Hipotezą stawianą w tym miejscu jest to, że PO jest partią przede wszystkim przedstawicieli klasy średniej, a nie wyższej.

Polskie Stronnictwo Ludowe

Wyniki danych od ankietowanych wskazują, że elektorat PSL jest posiada zabarwienie konserwatywno-liberalne. Nie mniej pamiętać należy, że badanie dokonane zostało na próbie obciążonej, ankietowani wskazujący na PSL to zaledwie 13 osób. W związku z powyższym poniżej zostaną przedstawione jedynie dane w formie tabel, bez komentarza do nich.

Tabela 16 - charakterystyka wyborców PSL

Wyniki z uwzględnieniem rekordów partii PSL	
Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	23,08%
Konserwatywny liberalizm	0,00%
Konserwatyzm	30,77%
Socjalny konserwatyzm	30,77%
Socjalizm	7,69%
Socjalny liberalizm	0,00%
Nieideologia	7,69%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku. **Tabela 17 – odpowiedzi na pytania wyborców PSL**

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	30,77%	69,23%	0,00%
2 - ochrona zdrowia	15,38%	30,77%	53,85%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	30,77%	61,54%	7,69%
4 – renty i emerytury	30,77%	38,46%	30,77%
5 - edukacja szkolna	38,46%	7,69%	53,85%
6 - opodatkowanie	23,08%	38,46%	38,46%

7 - relacja pracodawca-pracownik	23,08%	38,46%	38,46%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	23,08%	46,15%	30,77%
9 - płaca minimalna	7,69%	61,54%	30,77%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	38,46%	53,85%	7,69%
11 - uczelnie wyższe	23,08%	38,46%	38,46%
12 - eutanazja na życzenie	38,46%	38,46%	23,08%
13 - wizja państwa	23,08%	38,46%	38,46%
14 - aborcja do 12 tygodnia	30,77%	61,54%	7,69%
15 - LGBT	46,15%	53,85%	0,00%
16 - legalizacja marihuany	15,38%	61,54%	23,08%
17 - źródło władzy państwa	15,38%	53,85%	30,77%
18 - problem nierówności	38,46%	61,54%	0,00%
19 - antropologia	38,46%	53,85%	7,69%
20 - kara śmierci	7,69%	15,38%	76,92%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po

przecinku. **Tabela 18 – wykształcenie wyborców PSL**

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	7,69%
Podstawowe	23,08%
Średnie	15,38%
Student	38,46%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	15,38%
Wyższe (stopień akademicki)	0,00%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Prawo i Sprawiedliwość

Średni wynik ankietowanych, wyborców PiS zawiera się w polu socjalnego konserwatyzmu. Charakteryzuje się jednak pewnym zwrotem w kierunku rozwiązań konserwatywno-liberalnych (patrz rysunek 2). Średni wynik to 4,225409836 – liberalizm, 9,426229508 – konserwatyzm, 5,282786885 – socjalizm. Obraz partii przedstawia się natomiast jako socjalno-konserwatywnej ze wskazaniem na konserwatyzm. W istocie dąży ona (podobnie jak PSL) do pozycji właściwej katolickiej nauce społecznej, przy czym

nie musi to oznaczać realizacji postulatów tej doktryny²⁵. Pozycja PiS i uśrednionych wyników elektoratu wskazuje na duży potencjał utrzymania pozycji masowej partii socjalno-konserwatywnej. Co więcej w odróżnieniu od PO i .Nowoczesnej, nie ma ona silnej konkurencji. Dodatkowo brak propozycji dla elektoratu liberalno-konserwatywnego oraz silnie konserwatywnego powoduje przejście tej grupy wyborców do grupy wspierającej PiS – co obrazuje przesunięcie uśrednionych danych dla elektoratu w kierunku konserwatywnego liberalizmu. Dodatkowo, wspomniany brak stronnictwa konserwatywnego, które było by punktem odniesienia powoduje, że PiS bywa postrzegany jako ultrakonserwatywny, co jednak nie jest zgodne z rzeczywistością.

Tabela 19 - charakterystyka wyborców PiS

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	5,63%
Konserwatywny liberalizm	10,39%
Konserwatyzm	34,63%
Socjalny konserwatyzm	29,44%
Socjalizm	3,46%
Socjalny liberalizm	2,16%
Nieideologia	14,29%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Niski wynik dla socjalizmu i socjalliberalizmu wskazują, że to co tradycyjnie mogłoby być nazywane jako „lewe skrzydło” PiS w istocie nie istnieje. Oznacza, to że w nie istnieje analogiczne do problemu „konserwatywnego skrzydła” PO zagrożenie przejścia elektoratu i być może aktywu partyjnego do konkurencji politycznej. Takie zagrożenie mogłoby pojawić się w przypadku wykrystalizowania się na scenie politycznej kandydatki na masową partię konserwatywno-liberalną. Ta mogłaby przejąć ok. 16% elektorat de-

²⁵ Podobna pozycja na modelu spektrum politycznego oznacza podobny sposób myślenia oraz odwoływanie się do podobnych wartości i antropologii. Rozwiązania szczegółowe i praktyczne wdrażanie tych wyobrażeń poprzez ustawodawstwo może być odmienne w poszczególnych przypadkach.

klarujący się jako liberalny i konserwatywno-liberalny. Partii takiej nie ma jednak jeszcze na polskim spektrum politycznym.

Tabela 20 – odpowiedzi na pytania wyborców PiS

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	10,39%	84,42%	5,19%
2- ochrona zdrowia	16,88%	25,54%	57,58%
3- dostęp przedsiębiorstw do rynku	18,61%	77,06%	4,33%
4 – renty i emerytury	31,17%	25,97%	42,86%
5- edukacja szkolna	28,14%	34,63%	37,23%
6- opodatkowanie	46,75%	24,68%	28,57%
7- relacja pracodawca-pracownik	25,54%	14,72%	59,74%
8- przedsiębiorstwa państwowe	6,93%	75,32%	17,75%
9- płaca minimalna	23,81%	50,65%	25,54%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	29,87%	49,35%	20,78%
11 - uczelnie wyższe	15,58%	25,97%	58,44%
12 - eutanazja na życzenie	27,71%	61,90%	10,39%
13 - wizja państwa	20,78%	45,89%	33,33%
14- aborcja do 12 tygodnia	18,18%	79,22%	2,60%
15- LGBT	28,57%	69,70%	1,73%
16- legalizacja marihuany	22,94%	58,44%	18,61%
17- źródło władzy państwa	9,52%	22,94%	67,53%
18- problem nierówności	17,75%	54,98%	27,27%
19- antropologia	30,74%	64,07%	5,19%
20- kara śmierci	16,45%	50,22%	33,33%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Wartym odnotowania zjawiskiem jest wysokie dowartościowanie rozwiązań liberalnych w zakresie gospodarki: 46,75% przy opodatkowaniu osób fizycznych (odpowiedź wskazywała na podatek liniowy), 31,17% dla prywatnych rent i emerytur. Całościowy obraz, w tym ogólny pogląd na wpływ człowieka na gospodarkę jest konserwatywny. Ważnym zadaniem będzie natomiast wyważenie wpływu narracji liberalnej i socjalistycznej (tu w szczególności co do rozwiązań etatystycznych). Postulat PiS jako partii solidarności wydaje się dalej do utrzymania, jednak pytaniem otwartym pozostaje, czy takie pozycjonowanie będzie szło w parze z konserwatywnym

i nieetatystycznym ujęciem, czy też próbą zrównania etatystycznego przymusu z solidaryzmem. W sferze społeczno-obyczajowej ankietowani wskazywali natomiast zdecydowaną afiliację konserwatywną, tak w przypadku LGBT, aborcji, czy eutanazji. Ciekawie rysują się natomiast dane dotyczące szkolnictwa, które rozkładają się po równo dla trzech ideologii. Oznacza to, że nieetatystyczne liberalne (brak udziału państwa) i konserwatywne (jedynie kontrola państwa) przeważają.

Tabela 21 – wykształcenie wyborców PiS

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	2,60%
Podstawowe	2,16%
Średnie	12,55%
Student	22,51%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	49,78%
Wyższe (stopień akademicki)	10,39%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Biorąc pod uwagę dane dotyczące wykształcenia można postawić hipotezę, że najlepiej wykształconą grupą wyborców są właśnie wyborcy PiS. Ponad 10% z ankietowanych wskazała, że posiadają stopień akademicki. Sumaryczny udział studentów i osób z wyższym wykształceniem (bez stopnia naukowego) to ponad 73%. Zestawiając ostatnie dane z PO czy .Nowoczesna otrzymujemy porównywalny wynik do PiS. Dodatkowo wysoki udział studentów i osób z wykształceniem średnim wśród wyborców PiS należy odnieść do danych *exit poll* mówiących o wysokim udziale procentowych młodych wyborców głosujących na tę partię.

Razem

Partia Razem nie została przedstawiona sędziom kompetentnym do ewaluacji. W ocenie autora badania plasuje się ona najbliżej wierzchołka socjalistycznego ze wszystkich partii na polskim spektrum politycznym.

Średni wynik wśród ankietowanych, wyborców partii Razem dla liberalizmu to 3,081761006, dla konserwatyzmu to 3,566037736, dla socjalizmu to 12,59748428. Tak spójnego elektoratu nie posiada nawet – przedstawiana jako skrajna – partia KORWiN. Takie wyniki dla elektoratu oraz sugerowane pozycja samej Razem predestynują ją do pozostania małą partią ideową.

Tabela 22 - charakterystyka wyborców Razem

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	0,00%
Konserwatywny liberalizm	1,96%
Konserwatyzm	1,31%
Socjalny konserwatyzm	9,80%
Socjalizm	75,16%
Socjalny liberalizm	5,23%
Nieideologia	6,54%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Dane dla poszczególnych grup pokazują bardzo silny udział wyborców charakterystyce socjalistycznej. Przesunięcie ku socjalliberalizmowi wskazuje 5,23%, a socjalnemu konserwatyzmowi 9,80% ankietowanych. Przesunięcia związane są z pozycjami najbliższych partii masowych na spektrum. Duża odległość pomiędzy socjalno-konserwatywny PiS a Razem pozwala na zagospodarowanie większej części elektoratu o poglądach silniej socjalistycznych niż konserwatywnych, natomiast bliskość SLD i w szczególności PO powoduje, że nowej partii nie jest tak łatwo o wyborcę socjalliberalnego. Program partii Razem oraz nie pozwala wysuwać prognoz na szybkie przesunięcie się w kierunku socjalliberalizmu czy socjalnego konserwatyzmu. Brak takiego ruchu powodować będzie natomiast trudność w umasowieniu i możliwość walki (poza socjalizmem) jedynie o niezdecydowanego wyborcę z grupy nieideologii.

Tabela 23 – odpowiedzi na pytania wyborców Razem

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	17,65%	7,19%	75,16%
2 - ochrona zdrowia	1,96%	7,84%	90,20%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	28,76%	53,59%	17,65%
4 – renty i emerytury	7,19%	7,84%	84,97%
5 - edukacja szkolna	3,92%	9,80%	86,27%
6 - opodatkowanie	5,23%	11,76%	83,01%
7 - relacja pracodawca-pracownik	1,31%	17,65%	81,05%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	4,58%	57,52%	37,91%
9 - płaca minimalna	1,96%	47,71%	50,33%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	5,88%	52,94%	41,18%
11 - uczelnie wyższe	3,27%	5,88%	90,85%
12 - eutanazja na życzenie	29,41%	5,88%	64,71%
13 - wizja państwa	7,19%	10,46%	82,35%
14 - aborcja do 12 tygodnia	31,37%	7,84%	60,78%
15 - LGBT	51,63%	5,88%	42,48%
16 - legalizacja marihuany	33,99%	11,11%	54,90%
17 - źródło władzy państwa	19,61%	3,92%	76,47%
18 - problem nierówności	3,27%	13,73%	83,01%
19 - antropologia	47,71%	22,22%	30,07%
20 - kara śmierci	14,38%	9,80%	75,82%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

zdecydowanej większości zagadnień preferowanym (powyżej 75% wskazań) rozwiązaniem było socjalistyczne. Co ciekawe kwestia dostępu przedsiębiorstw do rynku oraz problem przedsiębiorstw państwowych zostały rozwiązane na sposób konserwatywny. Tym samym ankietowani widzą w tym obszarze raczej państwo w roli kontrolera niż sprawcy. Preferencje przy pytaniu o LGBT dzielą się pomiędzy liberalizm i socjalizm. Tym samym partia Razem wydaje się jedyną opcją dla tej grupy wyborców, którzy opowiadają się za socjalliberalizmem w tym zakresie – elektoraty PO, .Nowoczesna i SLD/ZL skłaniają się ku rozwiązaniom liberalnym, tym samym promocja rozwiązań proponowanych przez zorganizowane środowiska LGBT mogą nie znaleźć wśród nich uznania. Co ciekawe w przypadku antropologii najczęściej wybieraną odpowiedzią jest a – liberalna.

Antropologia liberalna nie jest do pogodzenia z socjalistycznymi rozwiązaniami sugerowanymi przy poszczególnych pytaniach szczegółowych. Korelacja ta daje jednak podstawy, do wysuniętej wyżej, hipotezy o indoktrynacji w procesie edukacji, bądź poprzez media (być może i popkulturę), co do wizji człowieka. Najbardziej socjalistyczny z elektoratów jedynie w 30% uznał socjalistyczną wizję człowieka (opartą na równości, pozytywnej antropologii i pozytywnej wolności) jako mu najbliższą.

Tabela 24 – wykształcenie wyborców Razem

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	0,65%
Podstawowe	1,31%
Średnie	8,50%
Student	28,76%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	56,86%
Wyższe (stopień akademicki)	3,92%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Partia Razem posiada bardzo wysoki udział studentów wśród ankietowanych deklarujących poparcie dla niej. Jest to związane najprawdopodobniej z pozycją młodych ludzi na rynku pracy. Teza taka, wiąże się jednak nieodzownie z twierdzeniem, że zarówno studenci jak i młodzi ludzie tuż po studiach nie mogą (w swojej masie) być traktowani jako elita. Razem podobnie jak PO i SLD to przede wszystkim partia dla klasy średniej.

SLD/Zjednoczona Lewica

Uśredniony wynik dla wyborcy SLD/ZL to 5,122807018 dla liberalizmu, 3,543859649 dla konserwatyzmu i 10,10526316 dla socjalizmu. Elektorat wskazuje więc na swoją silnie socjalistyczną afiliację z pewnym zwrotem w kierunku liberalizmu. Choć więc samo SLD/ZL zostało sklasyfikowane jako socjalistyczne, to uśredniony wynik ankietowanych, wyborców wskazuje, że jest to propozycja dla socjalliberalów o tendencjach, które tradycyjnie nazwane zostały by „lewicowymi”. Tym samym jest to propozycja trafiająca do szerszego odbiorcy niż Razem.

Tabela 25 - charakterystyka wyborców SLD/ZL

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	5,61%
Konserwatywny liberalizm	0,93%
Konserwatyzm	0,93%
Socjalny konserwatyzm	6,54%
Socjalizm	47,66%
Socjalny liberalizm	18,69%
Nieideologia	19,63%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Wśród wyborców SLD/ZL udział posiadają (drugi wynik po socjalizmie) ankietowani, którzy zostali zaklasyfikowani do grupy nieideologia. Są to wyborcy, którzy nie posiadają sprecyzowanych preferencji (nawet nieświadomych), którzy mogą oddać głos na każdego kto przekona ich do siebie swoją estetyką, a nie koniecznie programem politycznym. Grupa socjalliberalnych ankietowanych na poziomie 18,69% i 6,54% socjalnych konserwatystów to osoby, które mogą przejść odpowiednio do puli wyborców PO/.Nowoczesna lub PiS – taki scenariusz, przy braku obecności SLD/ZL w głównym nurcie debaty i parlamencie w najbliższej kadencji musi być brany pod uwagę przez kierownictwo.

Tabela 26 – odpowiedzi na pytania wyborców SLD/ZL

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	25,23%	5,61%	69,16%
2 - ochrona zdrowia	9,35%	12,15%	78,50%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	44,86%	34,58%	20,56%
4 – renty i emerytury	19,63%	11,21%	69,16%
5 - edukacja szkolna	13,08%	13,08%	73,83%
6 - opodatkowanie	28,97%	19,63%	51,40%
7 - relacja pracodawca-pracownik	13,08%	14,02%	72,90%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	14,95%	63,55%	21,50%
9 - płaca minimalna	7,48%	49,53%	42,99%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	22,43%	44,86%	32,71%
11 - uczelnie wyższe	12,15%	13,08%	74,77%
12 - eutanazja na życzenie	38,32%	5,61%	56,07%

13 - wizja państwa	17,76%	11,21%	71,03%
14 - aborcja do 12 tygodnia	52,34%	1,87%	45,79%
15 - LGBT	65,42%	8,41%	26,17%
16 - legalizacja marihuany	44,86%	11,21%	43,93%
17 - źródło władzy państwa	21,50%	6,54%	71,96%
18 - problem nierówności	12,15%	14,95%	72,90%
19 - antropologia	59,81%	13,08%	27,10%
20 - kara śmierci	22,43%	23,36%	54,21%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Większość kwestii społecznych jak: związki małżeńskie, ochrona, zdrowia, renty i emerytury, edukacja ankietowani, wyborcy SLD/ZL chcieliby rozwiązywać w duchu socjalistycznym, etatystycznym. Podobnie jak w przypadku Razem preferencja co do przedsiębiorstw państwowych jest taka by państwo mogło kontrolować istotne przedsiębiorstwa, a nie być ich posiadaczem *stricte*. Rozwiązania w obszarze mikroekonomii wskazują na preferencję konserwatywną (płaca minimalna, wpływ ludzi na gospodarkę). Podobnie jak w przypadku elektoratów socjalliberalnych PO i .Nowoczesna tak i ankietowani deklarujący wsparcie dla SLD/ZL preferują rozwiązanie liberalne co do kwestii LGBT – wzmacnia to tezę o tym, że dla tego środowiska jedynym sojusznikiem w walce o wprowadzanie programów pomocowych i większą ochronę ze strony państwa jest Razem.

Tabela 27 – wykształcenie wyborców SLD/ZL

Kategoria	Udział procentowy
Uczeń	0,93%
Podstawowe	0,00%
Średnie	12,15%
Student	21,50%
Wyższe (I i II stopień, jednolite)	56,07%
Wyższe (stopień akademicki)	9,35%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Wśród wyborców SLD/ZL bardzo duża grupa posiada stopień akademicki – drugi taki stosunek po PiS. Natomiast w porównaniu do chociażby partii

Razem w strukturze wiekowej, wśród ankietowanych deklarujących poparcie dla SLD/ZL jest niski udział uczniów i osób z wykształceniem średnim.

Bezpartyjni

Średni wynik osób, które nie zadeklarowały poparcia dla jakiegokolwiek formacji politycznej to: 7,876026886 dla liberalizmu, 6,032860344 dla konserwatyzmu, 4,851381628 dla socjalizmu. Na spektrum politycznym uśredniony wynik znajduje się w polu konserwatywno-liberalnym. Hipotezą jest to, że wynik taki odzwierciedla brak propozycji dla tego typu wyborcy. Co więcej propozycji o zabarwieniu socjalnym jest zdecydowana nadreprezentacja, w szczególności jeżeli chodzi o ujęcia socjalliberalne. Natomiast propozycje liberalne reprezentowane są jedynie przez partię KORWiN oraz jeszcze mniejsze od niej jak Libertariańska.

Tabela 28 - charakterystyka wyborców bezpartyjnych

Zbiór	Udział procentowy
Liberalizm	25,16%
Konserwatywny liberalizm	17,68%
Konserwatyzm	10,67%
Socjalny konserwatyzm	9,79%
Socjalizm	9,63%
Socjalny liberalizm	9,71%
Nieideologia	17,36%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Wyniki dla poszczególnych grup ankietowanych pokazują jeszcze wyraźniej, dla którego pola spektrum politycznego w Polsce brak zadowalającej oferty politycznej. Bardzo duża nadreprezentacja osób o preferencjach liberalnych, ale i duża dla konserwatywno-liberalnych. Pozostałe ideologie to po ok. 10%, z nieznaczną przewagą dla konserwatyzmu. Wysoki udział osób o braku wyraźnych preferencji ideologicznych nie powinna w tym miejscu dziwić – te osoby zostaną przekonane przede wszystkim przez estetykę, bądź ogólne trendy wyborcze w danym roku.

Tabela 29 – odpowiedzi na pytania wyborców bezpartyjnych

Zagadnienie	A	B	C
1 - związki małżeńskie	35,51%	39,81%	24,68%
2 - ochrona zdrowia	34,71%	29,78%	35,51%
3 - dostęp przedsiębiorstw do rynku	39,41%	52,87%	7,72%
4 – renty i emerytury	44,98%	26,04%	28,98%
5 - edukacja szkolna	40,61%	18,87%	40,53%
6 - opodatkowanie	59,87%	19,19%	20,94%
7 - relacja pracodawca-pracownik	37,90%	13,38%	48,73%
8 - przedsiębiorstwa państwowe	25,88%	63,38%	10,75%
9 - płaca minimalna	40,45%	42,12%	17,44%
10 - wpływ ludzi na gospodarkę	47,45%	39,57%	12,98%
11 - uczelnie wyższe	27,95%	21,34%	50,72%
12 - eutanazja na życzenie	58,92%	20,54%	20,54%
13 - wizja państwa	46,42%	24,84%	28,74%
14 - aborcja do 12 tygodnia	50,88%	35,91%	13,22%
15 - LGBT	53,03%	41,24%	5,73%
16 - legalizacja marihuany	48,81%	17,83%	33,36%
17 - źródło władzy państwa	26,83%	21,34%	51,83%
18 - problem nierówności	31,21%	41,80%	26,99%
19 - antropologia	58,36%	33,04%	8,60%
20 - kara śmierci	30,49%	40,29%	29,22%

Źródło: opracowanie własne. Automatycznie zaokrąglone do 2. miejsca po przecinku.

Powyższe uśrednione wyniki dla każdego z zagadnień odzwierciedlają ogólną strukturę ankietowanych nieokreślających poparcia, dla którejkolwiek formacji politycznej.

Pozostałe dane

Uzyskane informacje pozwalają dokonać również z opracowań z wykorzystaniem rekordów co do wieku, zarobków, miejsca zamieszkania ankietowanych. Dane takie mogą mieć istotne znaczenie nie tylko dla badań naukowych ale również poszczególnych stronnictw politycznych w

kształtowaniu ich strategii oddziaływania na elektorat. Dane takie mogą zostać opracowane, gdy tylko pojawi się zainteresowanie odbiorców.

Badanie a wyniki CBOS

Pilotażowe badania realizowane przy wykorzystaniu ankiet Trójkąt ideologiczny zestawień można z danymi z komunikatów CBOS, jakie zostały opublikowane w latach 2016-2017. Informacje przedstawione wyżej można zestawień z tymi płynącymi z publikacji *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów* z 2016 roku, opracowania uniwersalnego oraz punktowymi, dotyczącymi poszczególnych elektoratów partyjnych.

W pierwszej z przytoczonych prac CBOS, prócz analizy elektoratów partyjnych znalazła się charakterystyka ogółu społeczeństwa dot. wybranych kwestii społeczno-politycznych. Autorzy wskazują w nim na stabilność poglądów społecznych od lat dziewięćdziesiątych. Co ciekawe i istotne dla próby oceny badań prezentowanych w niniejszym raporcie, CBOS wskazuje na nasilenie się w ostatnich latach postaw liberalnych (w myśleniu o gospodarce)²⁶. Identyfikacyjne przesunięcie wyniku średniego dla ogółu ankietowanych zaobserwowane zostało w badaniu Trójkąt ideologiczny.

Elektorat PiS scharakteryzowany został jako wyróżniający się we wszystkich opiniach w kwestiach światopoglądowych²⁷. Dla przykładu, za zakazem aborcji opowiada się 64% ankietowanych i tylko 12% jest zdania, że przerwanie ciąży powinno być legalne. Wyniki te korespondują z danymi uzyskanymi ankiety. Silne jest również wśród wyborców PiS wsparcie dla udziału państwa w życiu gospodarczym. Prawie dwie trzecie tj. 74% ankietowanych wskazało, że część przedsiębiorstw powinna pozostać własnością państwa. Wynik ten jest nawet wyższy niż w ankiecie. Nie mniej w obu badaniach wskazany został identyczny trend. W podsumowaniu

²⁶ CBOS, *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów*, Komunikat nr 95/2016, s. 6.

²⁷ Podkreślić należy jednak, że rozróżnienie na poglądy światopoglądowe i gospodarcze jest odrzucane w metodologii badania Trójkąt ideologiczny. Służy ono relatywizacji aksjologii.

autorzy badania przeprowadzone przez CBOS wskazują, że chęć oddania głosu na PiS sprzyja przede wszystkim przekonaniu, że polityka i życie publiczne powinny opierać się na Dekalogu i wartościach religijnych, restryktywne stanowisko w kwestii prawnej regulacji aborcji, sceptycyzm wobec pogłębiania się integracji europejskiej i akceptacja własności państwowej w gospodarce oraz progresywnej skali podatkowej.

Powyższa charakterystyka koresponduje z diagnozą przedstawioną w niniejszym raporcie, jednak przede wszystkim co do wskazania na istotne problemy, nie sposobu ich rozwiązania. Badania CBOS²⁸ wykazują relacje pomiędzy ideologiami i elektoratem na podstawie identyfikacji zagadnień kluczowych. Przyjęta w badaniu Trójkąt ideologiczny metodologia wskazuje, że pominięcie motywów może powodować przekłamania.

Elektorat PO scharakteryzowany został przede wszystkim poprzez pryzmat kwestii europejskich. Wysokie poprawce dla integracji połączone z odrzuceniem EURO to cechy istotne wyborców Platformy Obywatelskiej. W kwestiach określonych jako światopoglądowe elektorat PO był wskazywany jako bardziej liberalny niż przeciętny. Diagnoza ta koresponduje z danymi uzyskanymi z ankiety. Nie mniej podkreślić należy, że CBOS nie odnosi danych do zobiektywizowanych punktów na spektrum, tym samym mówienie o bardziej lub mniej liberalnym podejściu jest stosowaniem terminów nieostrych. Co ciekawe, w kwestii aborcji rozkład za i przeciw był niemal równy tj. 26% do 27%, co równie w pewnym stopniu zostało odzwierciedlone w ankiecie (przynajmniej w zakresie zdecydowanych przeciwników wynik był identyczny). W podsumowaniu autorzy badania wskazali, że chęć poparcia PO jest uwarunkowana poparciem dla pogłębienia integracji europejskiej, a także przekonaniem, że religia i wartości religijne powinny obowiązywać jedynie w życiu prywatnym.

Powyższa charakterystyka koresponduje tylko w pewnym stopniu z wynikami prezentowanymi w ankiecie. W szczególności pomija istotne

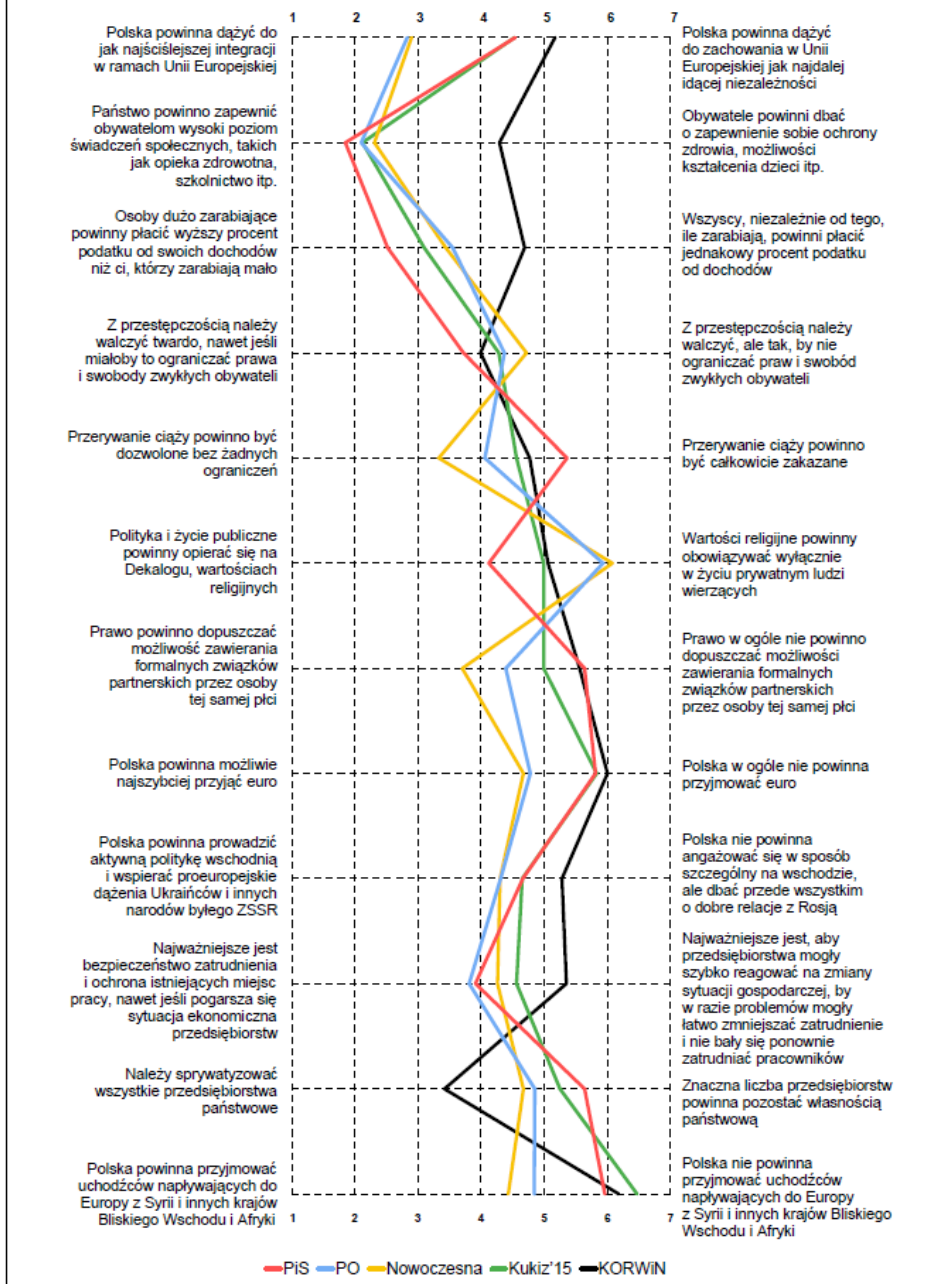
²⁸ Szczegółowa analiza elektoratu PiS została przedstawiona, patrz: CBOS, Elektoraty PO i PiS w ostatnich dwunastu latach, Komunikat z badań nr 130/2017.

kwestie związane z życiem politycznym, przesuwając ciężar na obszar stosunków międzynarodowych oraz religijności (czy raczej powolnej sekularyzacji społeczeństwa). Opieranie strategii wyborczej na takiej charakterystyce, w świetle przedstawionych wyników badań własnych, wiąże się z ryzykiem nietrafienia z przekazem do potencjalnych wyborców.

Elektorat Nowoczesnej został scharakteryzowany jako najbardziej liberalny światopoglądowo. Koresponduje to z wynikami badania ankietowego. CBOS wskazuje w tym miejscu na wysokie poparcie dla dopuszczalności aborcji (51%). W badaniach własnych wynik ten był jeszcze wyższy, co wynikało z innej konstrukcji odpowiedzi i specyfiki pytania dot. przerywania ciąży nie w ogóle a do 12 tygodnia. Dodatkowym elementem charakteryzującym elektorat Nowoczesnej jest wsparcie kwestii integracji europejskiej. Warto podkreślić, że PO i Nowoczesna są w obu kwestiach podobne, co podkreślają również autorzy badania CBOS. Widać to w szczególności w podejściu do kwestii gospodarczych. W podsumowaniu autorzy wskazali, że deklaracji poparcia Nowoczesnej sprzyja przede wszystkim: liberalne stanowisko w kwestii prawnej dopuszczalności aborcji, poparcie dla przyjmowania uchodźców z Syrii i innych krajów Bliskiego Wschodu i Afryki, akceptacja pogłębiania integracji europejskiej oraz przekonania, że wartości religijnej powinny manifestować się w wyłącznie w życiu prywatnym.

Charakterystyka ta, choć koresponduje z zaprezentowaną w badaniu własnym, podobnie jak w przypadku PO oparta jest na elementach związanych z obszarem stosunków międzynarodowych i doraźnych problemów w skali globalnej. Nie bierze pod uwagę motywów decyzji i tym samym może być niepewnym źródłem informacji co to sposobu budowania przekazu politycznego.

RYS. 1. OPINIE POTENCJALNYCH ELEKTORATÓW POSZCZEGÓLNYCH PARTII.
WARTOŚCI ŚREDNIE NA SKALI 1-7

Źródło: CBOS, *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów*, Komunikat nr 95/2016.

Elektorat KORWiN wyróżnia się podejściem dla określonej (liberalnej) wizji ładu społeczno-gospodarczego. CBOS wskazuje, że jest to najbardziej liberalna (w tej perspektywie) partia i elektorat w Polsce. Diagnoza ta koresponduje z wynikami ankiety. Co więcej, potwierdza diagnozę o niskim poziomie związania, w szczególności partii, nie elektoratu z ideologią konserwatywną. Elektorat KORWiN w ponad połowie popiera podatek liniowy oraz opowiada się za prywatyzacją przedsiębiorstw państwowych. Wyniki te potwierdzone zostały również w ankiecie Trójkąt ideologiczny. W podsumowaniu autorzy wskazali, że zamiarowi oddania głosu na KORWIN sprzyja brak oczekiwaniami, że państwo będzie pełniło funkcje opiekuńcze, w dalszej kolejności – poprawie dla prywatyzacji państwowej oraz akceptacji podatku liniowego.

Charakterystyka ta pokrywa się w dużej mierze z ustaleniami poczynionymi w badaniach własnych. Wydaje się jednak, że badania CBOS nie rozróżniają odpowiedzi dyktowanych poglądami konserwatywnymi i liberalnymi w obszarze życia gospodarczego. To zaś wpływa na sposób charakteryzowania tak partii jak i elektoratu.

Zestawienie wyników badania pilotażowego Trójkąt ideologiczny, z komunikatami z badań CBOS, wskazują na wysoki poziom ich spójności. Różne podejście metodologiczne powoduje, że diagnozy uzyskiwane na podstawie obu działań są inne – czasem przeciwstawne. Nie mniej, fragmentaryczna analiza porównawcza, wskazuje na potencjał dla badań w oparciu o nową metodologię oraz ich wiarygodność. Przyszłe badania wstępne i kompleksowe powinny jednak wykroczyć poza analizy prowadzone przy wykorzystaniu technik komputerowych.

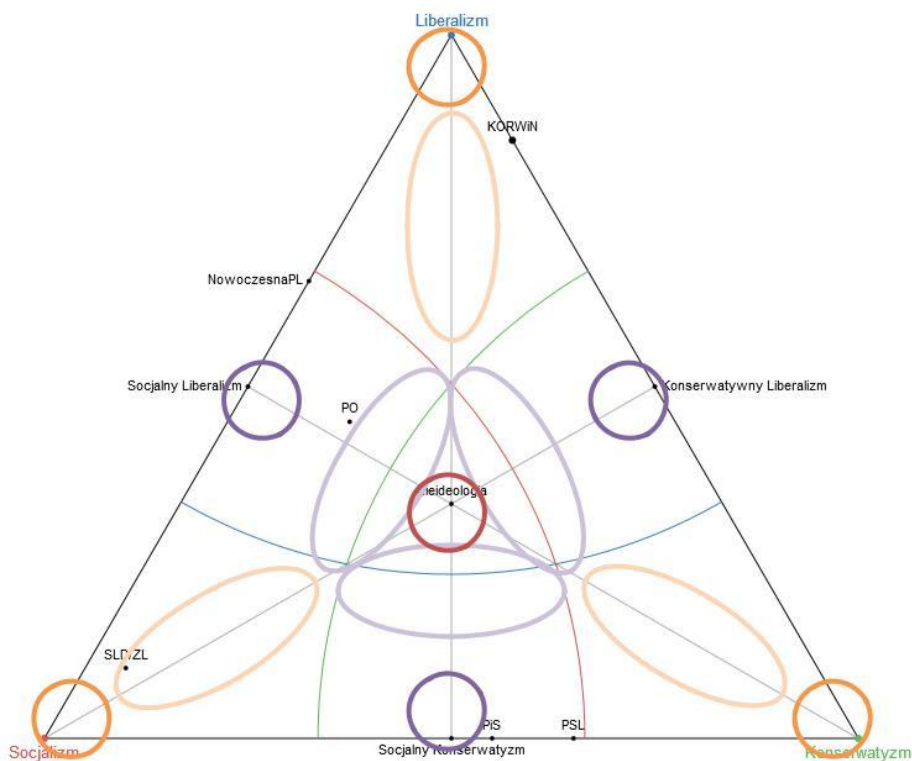
Uwagi końcowe

Badanie pozwoliło zweryfikować przydatność nowej metodologii badań nad polskim spektrum politycznym, partiami i elektoratem. Dane generalne nie odbiegają bardzo do tych jakie zostały uzyskane w ramach projektu Manifesto²⁹ (mimo obciążonej próby). Spójna siatka terminologiczna pozwala jednak na precyzyjniejsze opisywanie wyników oraz wskazanie relacji zachodzących pomiędzy elektoratem a stronnictwami. Sposób przeprowadzenia badania pozwala na określenie, które pola na spektrum politycznym są nadal do zagospodarowania oraz prognozować ewentualny przepływ elektoratu. Badania prowadzone na podstawie spektrum jedno lub dwuosioowego nie dają satysfakcjonujących rezultatów w tym zakresie. W szczególności badania te zdominowane są przez socjologów stosujących inne podstawy teoretyczne, które nie zawsze muszą się sprawdzać w obrębie nauki o polityce. Inaczej nakreślają przedmiot formalny i materialny badań. Co więcej nie stosują odwołań do warstwy doktrynalnej, która jest kluczowa dla zrozumienia procesów politycznych.

Zestawienie danych pozyskanych z badania ankietowego oraz założenia płynące z podstaw teoretycznych pozwalają wysunąć hipotezę o optymalnym położeniu partii politycznej i jej elektoratu na spektrum politycznym. Poniższy schemat ilustruje powyższą hipotezę.

²⁹ <https://manifesto-project.wzb.eu/>.

Rysunek 3 – optymalne ułożenie partii i elektoratu

Źródło: opracowanie własne.

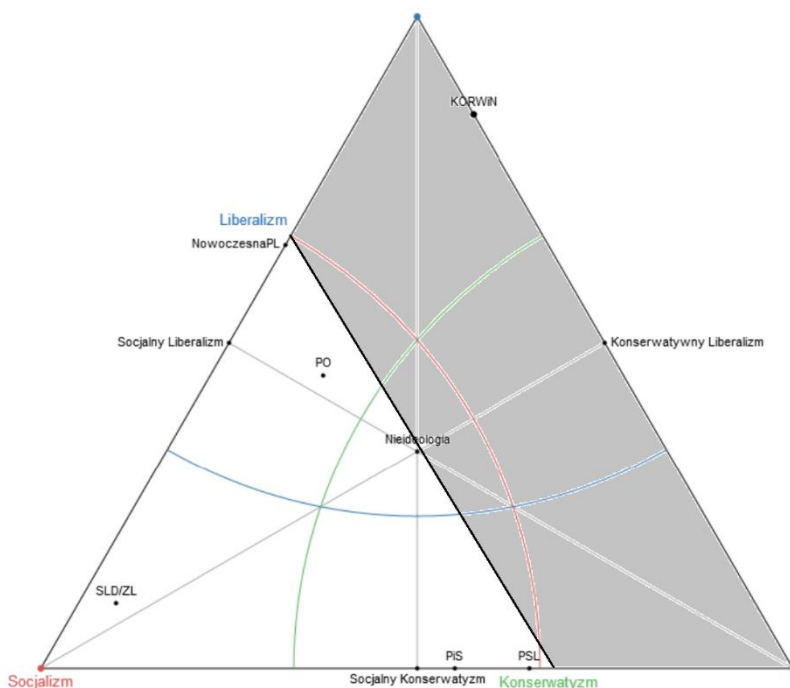
Pomarańczowe koło – pożądane miejsce sytuowania partii ideowej **Pomarańczowe elipsy** – pożądane miejsce sytuowania przeciętnego wyborcy dla partii ideowej **Fioletowe kola** – pożądane miejsce sytuowania partii masowej **Fioletowe elipsy** – pożądane miejsce sytuowania przeciętnego wyborcy dla partii masowej **Czerwone koło** – miejsce sytuowania partii dążącej do rozpadu

Powyższy model jest w tej chwili jedynie postulatem. Pamiętać należy również, że nie jest istotna w tym przypadku samoidentyfikacja partii, a to jak zostanie określona po ewaluacji eksperckiej.

Badanie pozwoliło również na dokonanie nie tylko opisu polskiego spektrum politycznego, takiego jakie jawi się ona na podstawie danych uzyskanych od internaturów, ale również wskazania, że stronnictwa głównego nurtu nie reprezentują większości opcji. Pomijając partię KORWiN, która nie

przekroczyła progu 5% i nie może być traktowana jako główny nurt, „skrajnie” liberalną jest Nowoczesna, a skrajnie konserwatywnym PSL, a tuż za nim PiS. Nie mniej sędziowie kompetentni analizując programy i wypowiedzi wskazali, że skrajne pozycje na polskiej scenie politycznej w odniesieniu do zobiektywizowanych wzorców idealnych znajdują się we względnie umiarkowanych polach modelu.

Wykres 5. Spektrum polityczne polskich partii głównego nurtu

Źródło: J. Szczepański, *Ty „lewaku”, ty „faszysto”*. O modelowaniu i opisie spektrum politycznego w Polsce, „Polish Journal of Political Science” 2017, nr 2.

Jak zaznaczono na powyższym wykresie polskie spektrum polityczne nie wykracza poza pola wskazujące na nawiązania do ideologii socjalistycznej. W szczególności elektorat konserwatywno-liberalny nie posiada partii, która odzwierciedlałaby jego postulaty. Nie mniej zaznaczyć, należy że znaczny odsetek tego typu wyborców oddał w 2015 roku głosy na PiS, co wiązać się mogło z obecnością na jego listach polityków partii Jarosława Gowina.

Wykorzystane opracowania

Źródła cyfrowe:

1. www.trojkatideologiczny.pl;
2. <https://manifesto-project.wzb.eu>;

Artykuły i opracowania:

3. J. Szczepański, *Ty „lewaku”, ty „faszysto”. O modelowaniu i opisie spektrum politycznego w Polsce*, „Polish Journal of Political Science” 2017, nr 1;
4. CBOS, *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów*, Komunikat z badań nr 95/2016;
5. CBOS, *Elektorat lewicy od roku 2005*, Komunikat z badań 105/2017;
6. CBOS, *Elektoraty PO i PiS w ostatnich dwunastu latach*, Komunikat z badań nr 130/2017;
7. CBOS, *Elektorat PSL w latach 2005-2017*, Komunikat z badań nr 141/2017;
8. CBOS, *Elektorat Kukiz’15 wczoraj i dziś*, Komunikat z badań nr 131/2017;
9. CBOS, *O polityce która nie buduje wspólnoty*, Komunikat z badań nr 160/2017.